

Dr. BIHARI JÓZSEF tanszékvezető főiskolai tanár :

FEJEZETEK AZ EGERI SZERBEK ÉS GÖRÖGÖK TÖRTÉNETÉBŐL

*„Csöndes Eger, boldog magyarok helye, életet adtál.
Hálaadásom ezért mint f. zetem le neked?
A haza szent nyelvé , anyatéjjel, melyre tanítál,
Font versben buzgón egy nefelejcszet adok.”*

(Vitkovics Mihály)

Rác hóstya, Rác templom, Rác kapu. Rác utca, Rác hegy — mind csupa olyan név, amely ma is él és bizonyítja, hogy a szerbek valamikor, talán még nem is olyan rég, eleven szigetet alkotnak városunk életében. Eger, a magyar vitézség végvára, az önfeláldozó hazaszeretet őrhelye büszkén vallja fiának Vitkovics Mihályt, „a szerelem és bor tűzlelkű dalnokát”, akinek lantja annak idején nem csak magyarul, hanem szerb nyelven is megszólt, és akinek egyik legfőbb törekvése az volt, hogy a „szláv faj (a szerb) testvérileg összerokonuljon a magyarral.” A költő, akit Vörösmarty halála alkalmából verssel köszöntött, szerb szülők gyermeke volt és sok évet töltött el Eger ódon falai között. A „rác nyelvről” írt értekezését a Tudományos Gyűjtemény X. kötete közli. Nagyon szerette Egert és mindig hű is maradt hozzá, mely az ország második legtöbb műemlékkel rendelkező városa. ¹ Az ő emlékének is adózom akkor, amikor Eger városának szánt nefelejcséhez a magam részéről is átnyújtok most egy kis csokrot a költő szülővárosának színes múltjából. Ez a múlt ott zeng az ő verseiben, de erről beszél a város egyik szép műemléke, a már említett rác, illetve görögkeleti szerb templom is. Díszes kapuján — amely régmúlt idők emlékét idézi — csak nagyon ritkán csikordul meg ma már a zár. Abban az időben a város gazdasági és kisebb mértékben szellemi életében is elég nagy szerepet játszottak a szerbek és görögök, akik azóta a város történetének a színpadáról levonultak. E két nép fiait és utódait szervesen hozzátartoznak Eger városképehez, ez alkalommal azonban csak azt tekintem feladatommak, hogy elsősorban a szerbség életéből adjak a lehetőséghez képest néhány hiteles képet. bár elengedhetetlen, hogy néha ne érintsem a görögök történetét is. Tárgyammal kapcsolatban mindenekelőtt a következő kérdések merülnek fel:

1. Hogyan, miért és mikor települtek szerbek Egerbe?
2. Milyen jelentőségre tettek szert történelmük folyamán a város életében?

E főkérdések mellett foglalkozni kívánok még az egri görög-keleti egyházközség eredetével és jellegével, a rác templom és a szerb iskolák történetével.

I.

A szerbek letelepedése

Tekintettel arra, hogy Egerben a szerbeket mindig rác (Rasciani) néven szokás emlegetni, szükségesnek tartom, hogy e névhez néhány megjegyzést fűzzek.

Nemcsak Egerben hívják a szerbeket rácoknak, hanem történeti irodalmunk, okleveleink és törvényeink is „rác” nemzet-ről beszélnek, sőt a hazai szerbekén kívül a Száván túli szerbeket is mindig ezen a néven említi történeti irodalmunk. Nyelvünkben a szerb név csak a XIX. században honosult meg, addig csak a rác elnevezéssel találkozunk, melynek eredete a XII. századi szerb birodalomban „Rascia” vár nevére nyúlik vissza. Rascia vára és földje ugyanis a XII. században annyit jelentett, mint szerb királyság.² „Rascia” viszont a nevét a Novipazar (Novipár) melletti Raska nevű vártól kapta, amely a birodalomnak egyúttal a közép-pontja is volt. Egyébként Rasza („Rascia”) vagy Rasz várát Konstantin Porphyrogenetos említi meg először a X. században.³

Baranyai⁴ Tivadar szerint is a magyarok régebben mindig „rác”-oknak nevezték a magukat „serb”-eknek nevező délszláv népet. Nagyritkán fordul elő csak 1—1 régi magyar eredetű iratban a „szerb” név. A „rác” névre legelső adataink a XII. századból valók. Ezen adatokat Béla király névtelen jegyzőjének, Anonymusnak Gestájában találjuk. Anonymusnál olvassuk: „...et ex hic egressi, teram Racy subiugaverunt.” (...innen kiindulva, a rác földet leigázták) „...et sub potestate sua habuerunt totam terram a civitate Durasu, usque a terram Racy” és „...ex parte Grecorum usque ad portam Wazil et usque ad terram Racy”, (...és uralmuk alatt tartották az egész földet Durazzo városától egészen a rácok földjéig, ...és a görögök területétől egészen Vazil kapujáig és a rác földig). Tehát már Anonymus Rác föld, Rácország néven említi a szerbek országát.

I. Lipót király az 1690—91-i kiváltságleveleiben ugyan csak ezen a néven nevezi a szerbeket, ami kitűnik a szabad patriarcha választásra vonatkozó sorokból: „...et licebit vobis ex genere vestra rasciana eligere sibi archiepiscopum.” (...és választhatok a rác nemzetből magatoknak érseket).

A későbbi századok folyamán azonban nagy zűrzavar támad a rác név körül. Novakovics⁵ a szerbeket és bosnyákokat nevezi

közös néven rácoknak, néha vlach és rusnyák néven is emlegetik őket, sőt, mivel a Törökországból és más török tartományokból jött görögök és rácok gyakran összeházasodtak, mivel egyforma (görögkeleti) vallású volt mind a két nép és mivel — mint látni fogjuk — néha a görögök is szerb neveket vettek fel, összetévesztették ezt a két nemzetet is.

De akárhonnán is származzék a rác név, annyi bizonyos, hogy az idők folyamán a szó érzelmi jelentése módosult, ma már a régi nemzetiségi elnyomás íze érezhető benne és a szerb források gyakran tiltakoznak e „gúnynév”⁶ használata ellen. Így pl. már az 1790. évi temesvári szerb kongresszus is azt követeli, hogy ne engedessék meg a korholó „Racz” név használata és mikor ebben a vonatkozásban a bécsi udvar határozat-tervezetet készít el, annak egyik pontja így hangzik: „Wir befehlen weiters, dass künftig alle jene unschickliche Namen, deren man sich bis jetzt gegen die illyrische Nation bedient hat, gaenzlich verboten seien.” (Megparancsoljuk továbbá, hogy a jövőben mindezen illetlen neveknek a használata, amelyekkel eddig az illyr — szerb — nemzetet illették, teljesen megtiltassék).⁷

Baranyai Tivadar is megjegyzi, hogy még az értelmesebb szerbek is becsmérlőnek és lealacsonyítóknak érzik a „rác” nevet, bár maga a név nem megbélyegző, mert hiszen — írja Baranyai — a rác név „éppen olyan történeti öröksége a magyar nyelvnek, mint a „tót”, „német”, „olasz” és más népvnevek. Így a magyar irodalomból a „rác” név kiküszöbölését semmiféle álváriassági szempont nem indokolhatja és magyarázhatja meg.⁸ Ebben azonban nem érthetünk egyet Baranyai álláspontjával. Egy elnevezés jogosultságát ugyanis nem csak a történeti indokok dönthetik el. Sokkal fontosabb néha a névhez fűződő politikai tartalom.

Hazánkba a szerbek már az Árpádok korában kezdtek beszivárogni. Beköltözésüket nagyban elősegítette az, hogy az Árpádok és a szerb dinasztia között sűrű volt az érintkezés, sokszorosan összeházasodtak egymással s az egykori Szerbia egy része magyar fennhatóság alá tartozott. A XIV. század végéig azonban csak szórványosan élnek nálunk szerbek, főleg az ország déli részén. A szerb emigráció a török hódítással veszi kezdetét és a rigómezei ütközet után (1389), amikor is a törökök megdöntötték Szerbia függetlenségét, már nagyobb tömegekben kezdtek hazánkban letelepedni a szerbek. A török hadak nyomán az elpusztult területeken a XVI. századtól fogva viszonylag nagyobb számban telepedtek meg az állattartásból élő és a kezdetlegessé vált gazdasági viszonyokhoz éppen ezért jobban alkalmazkodni képes szerb pásztorok. Egy másik részüket a hódító erőszaka kényszer-

rítette bele zsoldosokként a török hadseregbe, s így nyomultak a Balkán félszigetről észak felé. Martinuzzi György már 1538-ban — nyilván erős túlzással — úgy látta, hogy „az ország lakosságának fele rác”. A pásztorkodó és a katonáskodó szerb népelemektől némileg eltérnek azok a csoportok, amelyek ez előzőektől eltérően nem kompakt tömegben népesítettek be egy-egy falut, hanem tőzséreként, kereskedőkként, vagy mint legelő-, rév- és vámbérlők a hadi utak mentén fekvő városokban, Budán, Szentendrén, Győrött és másutt telepedtek meg. Ez a magasabb műveltségű népréteg annak révén, hogy a Balkán kereskedelmi viszonyait, útvonalait jobban ismerte, természetes közvetítőjévé lett a török hódítás alatt jelentőségében megnövekedett, délkeleti irányú magyar kereskedelemnek.

Új fejezete kezdődik a szerb bevándorlásnak a XVII. század végén, a török uralmat felszámoló. „felszabadító” háborúk után, a Habsburg gyarmatosító törekvések idején. Az ekkor ugrásszerűen megnövekedett szerb betelepülés szervesen illeszkedik bele a XVII. század végétől kerekén egy évszázadig tartó tervszerű Habsburg telepítési politikába.

A XVII. században meginduló Habsburg telepítési törekvések három fő forrásból erednek: az ország elnéptelenedéséből, a XVII. század végén divatosá váló merkantillista gazdaságpolitikából és a magyar elemek tudatos és tervszerű hátraszorítását megkívánó gyarmatosító törekvésekből.

Megbízható adatszerű források híján pontos számszerű képet nehéz adni arról a pusztításról, amelyet a magyar nép számára a török- és németdulás évszázadai, a török hódoltsággal együttjáró visszaesés a termelőerőkben jelentett. Mohács előtt, Hunyadi Mátyás korában az ország lakóinak száma becslés szerint elérte a 4 milliót, akkor, amikor Angliának sem igen lehetett nagyobb a lélekszáma 4 és fél milliónál. A török uralom és a Habsburg elnyomás két évszázada alatt (1500—1700), miközben Európa lakossága — a rendkívül véres Harmincéves háború, illetőleg XIV. Lajos háborúi dacára — 80 millióról mintegy 130 millióra emelkedett, hazánk lakossága Acsády Ignác becslése szerint 2 és fél millióra, Szabó István újabb adatokon alapuló számítása szerint 3—3 és fél millióra csökkent. Ez a népesség is meglehetősen egyenetlenül oszlott meg az ország különböző területei között. A volt török hódoltsági országrész mintegy 120 ezer négyzetkilométernyi területén az ország lakosságának csak mintegy ötödrésze lakott (6—700.000 lélek, tehát négyzetkilométerenkint alig 5-6), míg a török uralomnak nem hódolt országrész kb. 160.000 négyzetkilométer területére esik a maradék négyötödrész, kb. 2 és fél—2 és háromnegyed millió lakos. Heves megye legtöbb köz-

ségében még az 1715. és 1720. évi adóösszeírások is csupán 5—6 háznépet tartanak számon, viszont pl. Sopron megye 229 összeírt községe közül csak egy-kettő akadt, amelyben az összeírt családfők száma nem haladta volna meg a tízet. Ez az aránytalanság természetesen a „királyi” Magyarország elnyomott, szétaprózódó jobbágytelkén tengődő, vagy azt egészen el is veszített jobbágyságának valóságos népvándorlásszerű mozgalmát idézte elő a puszta térség tágabb életlehetőségei felé. Ennek a vándorlásnak azonban útját állta részben a földesúri önkény, amely a kizsákmányolás lehetőségét féltette a nagytömegű elvándorlástól, részben a Habsburgok telepítési törekvései. Már az 1715. évi 101. t. c. megállapítja, hogy „sok jobbágy földesura tudta nélkül és akarata ellenére más megyékbe szökött és szökök” és ezért letelepedésüket külön földesúri engedély (passzuslevél) birtokában engedi csak meg. Újabb szigorításokat hozott ezen a téren az 1723. évi országgyűlés s az 1724-ben felállított új helytartótanács.

A legfontosabb termelőerőnek: az emberi munkaerőnek hiányát ki őhajtotta küszöbölni a merkantilista gazdaságpolitika is. A merkantilista gazdaságpolitika, amelyet a feudális abszolutisztikus monarchiák hatalmuk megszilárdítása végett követtek, azt az elvet vallotta, hogy valamely ország gazdaságának, jólétének legfőbb forrása a népesség számbeli növekedése. A lakosság számának emelkedését pedig azáltal lehet a leggyorsabban elérni, ha külföldieket telepítenek be. A belső erőforrások kizárólagos igénybevételét a merkantilista telepítéspolitika túlságosan lassúnak találta. Már a Kollonich-féle, Magyarország gyarmatosítására készült *Einrichtungswerk* úgy rendelkezik: a falvakba települő németeknek 5, a magyaroknak azonban csak 3 évi adómentességet adnak. Az 1722-23. évi országgyűlésen elfogadott 103. t. c. az országba költöző külföldi személyek adómentességét hat évre emeli fel, belöldi (magyar) betelepülők adómentességéről azonban nem intézkedik. Ez tehát még a Kollonich-féle tervetnél is kedvezőlenebb a magyar települőkre nézve.

A telepítésnek döntően külföldi erőforrásra való szorítkozása a merkantilista gazdaságpolitika általános irányzatán kívül szoros kapcsolatban van a Habsburgok gyarmatosító törekvéseivel. Már a Kollonich-féle tervet a telepítés egyik céljaként azt jelöli meg, „hogy a királyság lassanként németesíttessék és a forradalomra és nyugtalanságra hajló magyar vér a némettel szelídíttessék, természetes ura és örökös királya hűségére és szeretetére”. Ez az intenció, mint láttuk, teljes egészében megfelelt a jobbágyaik erőszakos visszatartására törekvő főurak és nemesek érdekeinek is.

A település általában kétféle módon ment végbe: részben egyéni, spontán, részben pedig szervezett, tömeges jellegű volt. Főleg 1710 után az utóbbi módszer került előtérbe, a letelepedett

elemekről való, általában igen körültekintő gondoskodás jegyében.

A németek tervszerű betelepítése mellett már a XVII. század végén indult meg a szerbek csoportos betelepítése is. Ez a telepítés jellegében részben szervezett és katonai, részben egyéni és kereskedelmi célú volt. Az első és legnagyobb arányú telepítés az, amely 1690-ben Csernovics Arzén ipeki szerb patriarcha vezetése alatt egyszerre mintegy 30-40.000 családot, 150-200.000 embert hozott az országba. A betelepülésre közvetlenül az adott alkalmat, hogy I. Lipót felhívására a török uralom ellen fellázadt szerbek a Balkánon diadalmasan előrenyomuló császári hadakhoz csatlakoztak, a török győzelem után pedig bosszútól tartva, szívesen engedelmeskedtek a császár meghívásának, aki különböző privilégiumokat helyezett részükre kilátásba. Így kerültek tömegesen szerbek a magyar városokba, a többek között Aradra, Szegedre, Pécsre, Mohácsra. Székesfehérvárra, Budára, Szentendrére, Győrbe és Egerbe is.⁹ Nagyobb részük a déli szerb határövidéken telepedett le és határőrökként általában jobb helyzetbe jutott, mint akár a magyar lakosság, akár a többi nemzetiség. A XVIII. század első felében egyre újabb hullámokban követték újabb csoportok a török uralom alól menekült testvéreiket.

E mellett a katonai célú és rendszeres telepítés mellett egészen a XVIII. század közepéig nem szűnt meg a szerb kereskedők és kisebb számban kézművesek egyéni betelepődése egyes városokba, így Egerbe is. Ezek a betelepülők az ország akkori rendkívül elmaradt termelőerői, alacsony színvonalú kereskedelme mellett fontos gazdasági hivatást töltöttek be. Hazai kapcsolataik felhasználásával elsősorban a külföldi kereskedelemben tevékenykedtek, illetve az országon belül külföldi, elsősorban balkáni eredetű áruk közvetítését vállalták. Eppen ezért az ország gazdasági vérkeringésébe csak csekély mértékben kapcsolódtak bele: végső soron nemcsak etnikailag, hanem gazdasági tekintetben is „idegen test” maradtak. Létjogosultságuk is addig tartott csupán, amíg ki nem alakult a XVIII. század végén egy olyan magyar kereskedő réteg, amely a szerbek gazdasági szerepét át tudta venni. Ettől fogva az emelkedő magyar kereskedőtársadalommal mind élesebb gazdasági versenybe kezdtek. Saját monopóliumszerű kereskedelmi területük, a balkáni eredetű árukkal való kereskedés vesztítvén jelentőségéből, hazai, illetve nyugati áruk közvetítésére kényszerülnek, ez pedig csak élesebbé teszi a kiszorításukra irányuló törekvéseket. Ezek a körülmények előbb-utóbb, — amint ezt később látni fogjuk — az egri példa is mutatja, vagy elvándorlásra, vagy pedig nyelvi és vallási téren való asszimilálódásra, a magyarságba való teljes beolvadásra kényszerítette őket.

* * *

E történeti áttekintés után most már azt kell megnéznünk, hogy konkrétan Egerben mikorra nyúlik vissza a szerbek letelepedése. A legvalószínűbb az, hogy közvetlenül a törökök nyomán érkezettek Egerbe a XVI. század utolsó éveiben, vagyis Egernek 1596-ban a törökök által való elfoglalása után. Erre vonatkozóan a legrégebb idöket illetően elég szegényesek az adataink, annyi azonban kétségtelenül megállapítható, hogy már a tömeges beköltözés előtt (1690) is laktak itt szerbek, sőt egyházi életük is volt. Ime néhány adat erre vonatkozólag:

Miután a törökök Budát és Magyarország központi részeit elfoglalták, pasalik jött létre, melyet 25 szandzsákra osztottak fel. A budai pasalik sok szandzsákjában voltak szerbek, így a budaiiban, székesfehérváriiban, stb. Amikor később, III. Murat idejében (1575 — 1595) új vilájetekre, vagy helytartóságokra, majd ezeknek szandzsákokra való felosztására került sor, azon vidékek, melyek valamikor a budai és temesvári pasalikhoz tartoztak, jelentéktelen kiszélesítésekkel (1610 körül) négy vilájetet képeztek: a budait, temesvárit, kanizsait és e g r i t. Az egeri vilájetbe a szegedi szerb lakosságú szandzsák tartozott.¹⁰

A nyugatmagyarországi szerb települések és az egeri (stb.) szerb autonóm egyházközségek a XVII. század elején a szerb marcsai püspökség egyházi hatósága alá estek, melyet hivatalosan 1609-ben alapítottak a „Horvát-szlavoniai Krajínában, „Vretaniska, vagy „Uskočka” név alatt. Ennek a püspökségnek a joghatósága alá tartoztak az összes görögkeleti szerbek és más görögkeleti népek, amelyek a Habsburg-birodalomhoz tartoztak, az Adriai tengertől a szlovák hegyekig.¹¹

Szederkényi¹² 1688 április 5-i felegyzések alapján megemlíti, hogy a felnémeti kapunál, melyet Rác utcának is hívtak, több görög települő vett házat. Nevezetesen Görög Miklós megvette 160 forintért az ott ez időben romban heverő „moscheát” területével együtt, mely a mostani görögkeleti templom helyén állott. Szerinte ezt a mecsetet rendezték aztán be maguknak a szerbek vallásuk gyakorlata templomként.¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy a szóbanforgó Görög Miklós nevét egy 1690-ből származó összeírás a rácok között sorolja fel.

Iványi Béla is említi, hogy már a török uralom alatt (1596 — 1687) is voltak itt szerbek.¹⁴ Az országos levéltár Lymbus I. sorozat, 40. csomójára való hivatkozás alapján közli, hogy 1688 vége felé már 600 polgár lakott Egerben és itt a polgár alatt „valószínűleg ittmaradt törököket, rácokat, hajdúkat stb. kellett érteni. „Az 1690-es összeírás 36 rác családot említ meg Egerben, ami körülbelül 180 lélekszámnak felel meg. Ez a szám később rohamosan nő és a XVII. század végén Egerben az új városi pol-

gárság között már tekintélyes számot képviselnek a szerbek. A három évvel későbbi összeírás (1693) már 633 rácot tüntet fel, míg papjaik és barátjaik száma ugyanekkor 10. A továbbiakban igen nehéz — szinte lehetetlen — nyomon követni az egri szerbek statisztikáját, mert sem történetíróink, sem az összeírások a legtöbbször nem tesznek pontos különbséget görög nemzetiségű görögök és rácok között, hanem közös vallásúak (gör. kel.) alapján csak „görögök” néven szerepelnek igen gyakran. Valószínű, hogy a görögkeleti vallás után Eger történetírói a szerbeket nevezik röviden „görögök”-nek és emellett szól az is, hogy a Fenessy-féle egyezség (1694) is csak rácokról tesz említést —, mint később látni fogjuk. Különösen a XVIII. század adatai hiányosak. Így pl. feltűnő, hogy egy 1744-es összeírás csak 68 görög nem egyesült lakost, egy 1767-es összeírás pedig 67 ugyanilyen egri lakost említ meg. Más forrás szerint ¹⁵ 1767-ben 500 szerb élt Egerben és két papjuk volt. Eger püspökét a városi tanács 1755-ben úgy informálja, hogy a rácok összlélekszáma a városban 420, itt azonban a „rác” név valószínűen gyűjtőfogalom — esetleg előbb is az volt és később is az lesz (?) —, mert a jelentés részletesen felsorolja, hogy a 420 lélek közül a 33 gyereket leszámítva, 102-en csak „rácul”, 138-an csak görögül és 147-en csak „oláh”-ul tudnak beszélni. ¹⁶ Egy 1777-es összeírás már újra nagyobb számmal szerepelteti a rácokat: 389 rácról beszél a kicsinyekkel együtt, ezek közül házások 84-en. ¹⁷ Berki Feriz görögkeleti adminisztrátor (Budapest) ugyanebből az évből 110 családfőről tud ¹⁸ és megemlíti, hogy a felsorolt családfők közül csak 13 szerb nevű, míg görög nevű 49, magyar nevű 33, egyéb 15. A nevek azonban nem sokat bizonyítanak. Köztudomású, hogy az egri szerbek közül igen sokan magyaros hangzású neveket vettek fel az idők folyamán. Persze arra is van példa, hogy a Szerbián keresztül vándorló görögök sok esetben szerb hangzású neveket vettek fel (pl. Popovics). Az 1816-496. sz. levéltári irat szerint a Királyi Helytartó Udvari Tanács egyenesen nyomozást rendel el az iránt, tudja meg a város, kik azok a rácok, „akik keresztneveikhez -ich, vagy -its syllabát ragasztván, előbbeni vezetékneveiket megváltoztatták”.

Egy 1784-es összeírás 518 rácot tüntet fel.

A XIX. századtól kezdve rohamosan csökken a kimutatható rácok száma.

1851-ben Egerben 163 „nem egyesült óhitű” szerb, ¹⁹

1893-ban Egerben 22 „nem egyesült óhitű” szerb, ²⁰

1900-ban Egerben 23 „nem egyesült óhitű” szerb, ²¹

(Iványi Béla szerint Egerben 1900-ban a lakosság 0.1 százaléka szerb),

- 1905-ben Egerben 37 „nem egyesült óhitű“ szerb, ²²
 1924-ben Egerben 15 „nem egyesült óhitű“ szerb, ²³
 1928. XII. 31-én 15 „nem egyesült óhitű“ szerb, ²⁴
 1931-ben Egerben 12 „nem egyesült óhitű“ szerb van. ²⁵

A görög nemzetiségű görögkeletiek letelepedését Egerben főleg a XVIII. század első, vagy második felére tesszük. Igaz ugyan, hogy Szederkényi Eger első telepesei között (a törökök kivonulása után) „ráczokról és görögökről” tud, és szerinte görögök azok is, akik 1688-ban kb 40—50 üres házat vettek meg Egerben. Szederkényi névmegjelölései azonban pontatlanok és így nincs bizonyító erejük. Ugyancsak nem bizonyítható az sem, hogy a törököknek Egerből való kivonulása után (1687) ott maradt 180 rác között volt-e görög is, vagy nem. A görögök többsége Makedóniából, elsősorban Moszkopolból (Ma: Epírosz) (Moschopolis), Kozányiból, Turnából, Dolijánból, Janovából és Siatista városokból telepedett Egerbe az előbb jelzett időpont között. Akadt köztük olyan is, aki Konstantinápolyból került ide, pl. Sztamboli Demeter. Makedóniából való a Panakoszta, Nikola, Gilányi. Duzy, Zákó, Panagiot és Szerhádi család — valamenynyien híres egri görög kereskedők. ²⁶ 1740—1760 között kb. 100 görög család telepedett itt le, többségük kereskedő. Ezzel kapcsolatosan megemlítenék egy 1769-ből származó összeírást is, melynek felzete így hangzik:

Egri görög n. e. és rác lakosok összeírása.

Natio: Graecus.

Natio: Rasciana.

Ez az összeírás 89 családról tesz említést és nagyjából a görögöknek vallják magukat. Ismerünk egy valószínűen 1771-ből származó összeírást is az egri görög kereskedőkről. Ez az összeírás kb. 50 önálló polgárt, 8 legényt és 4 inast sorol fel, akik valamenynyen Makedóniából kerültek ide. Az összeírásból azonban sem az nem állapítható meg, hogy mikor kerültek Egerbe, sem az, hogy kik közülük a görögök, vagy a szerbek. Ez utóbbiak korábbi egri letelepedése mellett szól az az 1794-ből keltezett beadvány is, amelyet az „Egri Rác, vagyis Illyrica Natio közönségesen” intézett a városi tanácshoz avégből, hogy a „nemes magistratus” okirattal igazolja: ők sokkal régebbi telepések Egerben, mint a görögök. Ime a beadvány néhány sora eredeti megfogalmazásban:

„Mínekelőtte még a Görög Nationak ezen Nemes Városban híre sem lett volna, immár a Rácz másképpen Illyrica Natio a Helybéli Magyar és Németh Nemzettel egyben kaptsolva lévén, és mind boldog, mind pedig sok szerencsétlenség között forgó időben a közterhet egy mérték alatt viselvén, amint emlékezünk, a

Transactio (a Fenessy-féle egyezés) is nem a Görög, hanem a Magyar, Németh és Rácز vagy is Ilyrica Natio-*rum* teszen Emlékezetet, és a Görög Natio bé jövetelének s ittén való meg telepedésének nem sok esztendőket mondani lehet; (kiemelés tőlem: B. J.) Még is mostan a Görög Natio minket Ráczokat alábbvalóknak állítani, s magoknak mint gyökeresebbeknek az elsőséget fent tartani igyekeznek, s bennünket majd mint Zselléreknek tartani kívánának: Mellyben Mi magunk elsőségünköt (azt kívánván az igazság is) minden erővel, s igyekezettel védelmezni kívánván, hogy azt hitelesen meg is mutathassuk, szükségesnek lenni állítjuk”.

A Fenessy-féle egyezmény, amely 1694—95-ben jött létre a város és a püspök között, Eger lakosságának valóban csak három tényezőjét említi meg: a magyarokat, németeket és rácokat. Társadalmi súlyukra jellemző, hogy az egyezmény szerint a városi magistratus tagjainak egy részét közülük kell választani, sőt „a város bírása a püspök által nemzetiségi különbség nélkül magyarok, németek és a róm. kath. egyházzal egyesült vallású rácok közül jelölendőkből szabadon választandó lesz”.²⁷

Breznay Imre: Eger a XVIII. században c. művének 2. kötetében (304. old.) szintén azt vallja, hogy az eredeti rác lakosságot meg kell különböztetni a bevándorlott görögöktől. Eger városa a püspökhöz való feliratában még 1772-ben is azzal érvel egy újabb görög pap működtetése ellen, hogy semmi szükség sincs rá, mert a külföldiek (görögök) száma Egerben „igen csekély”.

Végezetül megemlíjtük, hogy 1799-ben²⁸ az egri szerb lakosok ismét azzal a kéréssel fordulnak a városi tanácshoz, hogy igazolják a görögökkel szemben eredetiségüket, sokkal régibb egri tartózkodásukat és azt, hogy „őket mindig érdemesebb és előbbvaló polgároknak tartották és tartják jelenleg is”. Beadványuk (lerövidítve) így hangzik:

„Tekintetes Tanács!

Hogy az illyr nemzetiségű emberek századok óta lakói ennek az egri püspöki városnak, annak más írásos emlékeken kívül maga a Fenessy-féle egyezmény is fényes tanúbizonysága. Ezzel szemben pedig, hogy a görög nemzetiségű emberek csak ebben a században lassanként költöztek be ide és telepedtek meg, mindenki előtt ismeretes, mivel ennek igazságát a közös hagyomány igazolja, s ezen nemzetbeli emberek maguk sem tudják beköltözésüket a jelen századon túl kiterjeszteni. Minthogy tehát az illyr nemzetiségű emberek régebbi lakói ennek a városnak és eddig többel járultak hozzá a város közbizáshoz, mint a görögök, nyilvánvaló, hogy őket mindenkor előbbvaló és érdemesebb polgároknak tartották a görögöknél és tartják és becsülik jelenleg is.... Az illyr

nemzetségű lakosság... a városi adóterheket századok óta viselik és minden időben és minden alkalommal a város jólétét szolgálták a görögökkel szemben, akik sokkal később jöttek Egerbe állandó megletelepedésre (...quod Illyricae nationis homines propter concivitatis vetustatem, et supportum a saeculis publicae contributionis onus, collatamque omni tempore et occasione in Comune Civitatis bonum, et commodum operam, prae Graecis longe serius pro incolatu Agriam advenientibus, semper digniores, et praecellentiores Civitatis incolae habiti sint, ac de praesenti etiam habetur....).

A városi tanács több tanut hallgatott ki ebben az ügyben. A többek között a következő kérdéseket intézte hozzájuk:

· Az orientális hiten lévő egriek közül kik vannak **többen**: görögök, oláhok, vagy rácok?

· És ki építette fel a templomot?

· Tudja-e, mennyivel adott többet a felépítésére a **görög** és oláh nemzet, mint a rác?

· Ennek a közlése azért volt szükséges, mert ezek az adatok már jelzik azokat a bonyodalmakat, amelyekkel e tanulmány következő fejezeteiben fogunk foglalkozni, nevezetesen a görögkeleti hitközség belső ügyeivel, majd a templom történetével. Ezek a kérdések hosszú időn keresztül foglalkoztatják az egri hívőket és utóregzései — ha nagyon halványan is — a mai helyzetben is megfigyelhetők még. A főprobléma — hogy milyen alapítású hát az egri görögkeleti templom és egyházközség aszerint oldódik meg, hogy milyen feleleteket ad a tanu a feltett kérdésekre, vagy ennek hiányában milyen adatokat tár fel a kutató erre vonatkozólag a múlt homályából.

A tanúk általában nem tudnak kielégítő felvilágosításokkal szolgálni. Az egyik arra emlékszik, hogy a rác és görög náció „összve jövéen, megegyeztek, hogy egy hétig görögül, másik héten rácul legyen az isteni szolgálat”. Húsvét táján pedig az első nap görögül, másik nap rácul legyen az istentisztelet. Később — mint látni fogjuk — az 1804-es nagy kibékülés tényleg ezen a nyomon indul el. És hogy ki építette a templomot?... Erre már 1799-ben sem tud válaszolni a tanú. „Ezt a templomi számadások tudnák csak megmutatni!” — jelenti ki. A tanúk helyett megpróbálunk mi válaszolni az ismertetett kérdések némelyikére a következő oldalakon. Hogy az egyházi kérdések már most, vezető helyen és elég részletesen sorra kerülnek, ennek csak az az oka, hogy a soknemzetiségű Magyarországon a szerb nemzetiség különállásának és fennmaradásának egyik fontos tényezője éppen a szerbek görögkeleti vallása és autonóm egyházi szervezete volt.

II.

Az egri görögkeleti egyházközség eredete és jellege

A szerbeknek a 15. században adott autonóm egyházi privilégiumok szolgáltak alapul más szerb autonóm egyházközségek létrejöttéhez az északi és nyugati magyar városokban elszórt szerb kolóniákon, mint amilyen Eger is volt még a múlt században. ²⁹

Láttuk, hogy az egri szerb autonóm egyházközség a 17. század elején a szerb marcsai püspökség egyházi hatósága alá tartozott, ugyanígy a többi nyugatmagyarországi szerb egyházközség is. ³⁰ Azonban a nyugatmagyarországi városok szerb autonóm egyházközségei (és az egri is) a törökökkel való béke idejében szívesebben fordultak vallási kérdésekben a szomszédos budai szerb püspökhöz, mint a marcsaihoz, melynek rezidenttája nagyon messze volt tőlük — Zágráb közelében. ³¹

I. Lipót 1695. március 4-én kelt latin nyelvű privilégiumában Egert mint szerb püspökséget említi. ³² Ez a történelmi tény ma is megőriztetett a bácskai görögkeleti szerb püspök címében: „Pravoszláv szerb bácskai, sombori, szegedi és egri püspök.”

A felsorolt adatok azt bizonyítják, hogy az egri görögkeleti egyházközség eredete legalább is a 17. századig nyúlik vissza. A levéltári anyag különböző neveken említi az egri egyházközséget: „Egri Rác és Görög nem unita Natio közönsigessen” (1777), „Egri Görög és Ratz nemzetbeli nem Uniait Ritusu Communitas” (1785), „Graeca et Rascianica graeci ritus Non Uniti Communitas Agriensis”, (1789) stb. Egy, az egri görögkeleti egyházközség levéltárában őrzött protocollum ³³ (a továbbiakban: Prot.) elülső fedelén a következő arany-nyomásos felirat olvasható: GÖRÖG. ES RACZ NATIO (PROTOCOLLUM) 1778.

Az eredeti felirat RACZ NATIO PROTOCOLLUM 1778., a GÖRÖG. ES későbbi hozzáadás, ami látható ennek elhelyezkedéséből, betűstílusából, s abból is, hogy nem aranyozott. A XIX. század vége felé keletkezhetett.

Az egri gör. keleti egyházközség eredetével kapcsolatos Barkóczy Ferenc egri r. k. püspök 1753. júl. 16-án kelt magyar nyelvű levele, amelyben megengedi „az Egerben meg Számosodott Kereskedő Rác” lakosoknak, hogy templomukra tornyot emeljenek és oda harangot szereljenek. Kötelezi őket arra is, hogy ha más tornyokban „közharangozás” van, ők is tartoznak meghúzni a harangot. (Papista processiók alkalmával, „felhük elen” stb.) ³⁴

Egy évvel későbbi keltezésű az emlék-ikon (rézmetszet), amely a templom, illetve az egyházközség védőszentjét, Szt.

Miklóst ábrázolja. A kép középső része görög, a külső része pedig szláv feliratokkal van ellátva. Az egyházközség eredetére a középső rész alsó felirata világít rá, amely görög nyelven az alábbi szöveget tartalmazza: „Ez a szentkép az igen tisztelt Sarpe András és Baro Tamás kereskedő urak költségén metszetett rézbe és felajánlatot általuk az egri Szt. Miklós templomnak az ő emlékezetükre 1754. évi febr. hónap 3-án. Bécsben.”

Meg kell jegyeznünk, hogy az ikonon szereplő Sarpe András és Baro Tamás közismert egri szerb kereskedők voltak. Ez utóbbi egykori házának fényképét (a ház 1772-ből való, Fellner Jakab műve, Alkotmány utca 12.) Gerő László kitűnő műve, az „Eger” is közli.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a következő két levél közül legalább is az első mintha ellentmondana előbbi megállapításunknak.

Az egri egyházközség irattári anyagában található ugyanis Nenadovics Pál karlócai metropolita 1756 szeptember 1-én kelt szláv és vele azonos szövegű görög nyelvű körlevele, amellyel az omladozó egri templom és torony újjáépítéséhez kéri az egész hazai gör. kel. egyház anyagi támogatását. Külön, nagy betűkkel emeli ki a segítségre felszólítottak felsorolásában a „kompanista” (görög) egyházközségeket, feltehetően azért, mert elsősorban ezek kötelesek egy másik kompanista egyházközséget megsegíteni.

Ugyancsak az egri gör. kel. egyházközség irattárában található Radiovoevich Arzén bácsi püspöknek az egri egyházközséghez 1777 november 10-én intézett magyar nyelvű levele, amelyben közli, hogy az Illyrica Deputatio elutasította az egyházközségnek új templom építése iránti kérelmét. Bár a levélben nincsen szó arról, hogy az egyházközség nemzetiségileg milyen jellegű, abból a tényből kiindulva, hogy a felügyeletet gyakorló szerb püspök már 1777-ben magyar nyelven levelezik az egyházközséggel, lehetne talán arra is következtetni, hogy az nem volt szerb. Ennek ellentmond azonban az a tény, hogy az egri egyházközség anyakönyvei, amelyek 1753-tól vezetettek (és amelyek jelenleg a pomázi szerb egyházközségben vannak) elejétől végig szláv, illetve szerb nyelvűek, ez pedig nem csak azt bizonyítja, hogy az egri lelkészek általában szerbek voltak, hanem véleményünk szerint az egyházközség eredetére is fényt vet.

Egyébként az egyházközség mai levéltárában is vannak még szerb nyelvű anyakönyvek, még pedig 1777—1809-ig hatlotti anyakönyvi, 1777—1779-ig keresztelési és 1778—1875-ig házassági anyakönyvi feljegyzések. Amikor 1898-ban harangvé-

telre kerül sor, az erről szóló jegyzőkönyvi kivonatban aláírás-ként csak „Egri görögkeleti szerb egyházközség” szerepel. 1891-1909-ig szerb nyelvűek az egyházközség jegyzőkönyvei, a hivatalos pecsétjük szövege pedig szintén csak szerb nyelvű és a következőképpen hangzik:

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВЕНА ОПШТИНА У ЈЕГРИ 1898.

Trifunovits János egri görögkeleti lelkész 1887 január 2-án azt jelenti a városi tanácsnak, hogy az eredeti anyakönyveket szerb nyelven vezeti.

Annyi mindenesetre kétséget kizáróan megállapítható, hogy az egyházközség a legrégibb időktől kezdve előbb a marcsai, később a bácsi (újvidéki) szerb püspök joghatósága alá tartozott, aki — mint már említettük — még ma is a „bácsi, szegedi és egri” püspök címét viseli. 1918-tól kezdve az egri egyházközség a budai görögkeleti szerb püspökség, s azon át a szerb patriarcha alá tartozott. Időközönként Beslich pomázi és Nedelkovits Velmér tabáni szerb lelkészek jártak ide misézni az utóbbi évtizedekben és ezen a helyzeten csak 1948-ban következett be változás, amikor is Szergej Galeckij nyiregyháza pap Egerben is megalapította a régebbi egyházközség helyén az új „görögkeleti magyar egyházközséget”.

Az eddig említett adatok alapján arra a végső következtetésre kell jutnunk, hogy az egri egyházközség vegyes alapítású, szerb-görög eredetű, azonban a görög jelleg átmenetileg az idők folyamán egyre jobban kidomborodik, a múlt század közepétől kezdve viszont úgyszólván kizárólagosan a szerbség nyomja rá bélyegét az egyházközségre. A görögök jelentős szerepére utal a már említett Prot. egyik 1804-ből származó adata is, miszerint „az egri egyházközségnek legyen két papja, mivel két nyelven kell tartani a liturgiákat. A pap legyen görög nemzetiségű (kiemelés tőlem: B. J.), káplánja pedig szerb.....”.

Körülbelül a 18. század végéig harmónikus békében éltek egymás mellett a szerbek és görögök az egri görögkeleti egyházközségben. Később azonban megbomlik az egyensúly, felborul a rend, egymást érik a különböző alkalmakból adódó surlódások. Ilyen volt köztük az egri letelepedés elsőbbségére vonatkozó vita is, amelyről már előbb volt szó. Surlódásokra ad alkalmat a templom vagyonának a kezelése, gyakran egymást vádolják hűtlen kezelés miatt, ezért császári rendelet jelenik meg az ügykezelés szabályozása végett, mely így intézkedik:

Abból, ami a templomé, sem az érsek, sem a püspök semmit el nem vehet; legyen azért két Curator a templomban. Min-

denről leltárt kell felvenni, egy példány legyen a Püspöki Szent-széknél, a másik a Curatoroknál. Kiadás és bevétel is feljegyez-
tessék évről-évre ezekben. A templom pénzét és kincseit három
záros ládában őrizték, ennek egyik kulcsa a Curatoroknál, a má-
sodik a plébánosnál, a harmadik a Helybeli Rendtartóknak Ele-
jétül rendelt Comissariusnál vagy a Militarisok között a Fő Tiszt-
nél legyen, így más nélkül se ki, se be ne tegyen semmit. (Lerö-
vidített szöveg.)³⁵

Popovics Miklósnak a városi tanácshoz intézett kérelmé-
ből³³ azonban kiderül, hogy a fenti rendeletet nem tartják be.
Elpanaszolja a városi tanácsnak, mint felügyeleti hatóságnak,
hogy egyes kuratorok nem kezelik pontosan az alapítványokat,
nem vezetik pontosan a számadásokat, sőt akad olyan is, aki temp-
lomi adományokat sikkaszt. („Sőt még Templomunkra tett Ha-
gyományokat Számadásaikból kihagyván, örökre eltemetni akar-
ni nem áttalják”). Popovics panaszára királyi leirat utasítja a
várost, hogy tegyen békességet a két nemzet között. A város ilyen
esetekben maga elé szokta rendelni a megvádoltakat, néha meg-
feddi, rendre utasítja őket. Hol a szerbek a görögök ellen, hol
görögök a szerbek ellen emelnek panaszt. Nem tudnak megegyez-
ni az iskolák alapítványait, telkeit illetően, hajba kapnak az új
kuratorok megválasztásán, a görögök megsértődnek és nem men-
nek el a választásokra, ha a meghívókat nem ellenjegyzí a „Proes-
tos”, a szerbek azzal vádolják a görögöket, hogy szándékosan el-
kötyavetyélik a templom pénzét „csak hogy ne kelljen Szavitsnak
semmit se átadni, hogy ne tudja fizetni a hivatalbélleket” és til-
takoznak a templom „mesterséges mismásolása” ellen. A görögök
céljaik elérésében erőszaktól sem riadnak vissza.

Ezek után érthető, hogy az egész egyházközség életének a
felülvizsgálása nagyon esedékessé vált. Egyezséget kellett terem-
ttni a két nemzet fiai között, akik között még a templomi szertar-
tásokban is nézeteltérések támadtak. Így került sor az 1804. no-
vember 16-i gyűlésre, amelynek jegyzőkönyvi kivonatát fontos-
ságára való tekintettel ideiktatom (a szerb és vele azonos görög
szöveg alapján):

Elnökölt Joann Joannovic püspök, Sinesij Radiovojevic,
Kovily kolostorának archimandritája és a bácskai Konzisztórium
ülnekének és a Joanikij Jankovic jeromonáh és az egri plebánia
adminisztrátora jelenlétében. Jelen voltak az egri egyházközség
(egyházközségi tanács) tagjai: Josif Vašvari, Naum Totovic, Ki-
rilj Šarpe, Georgij Lazar, Savva Savic, Stefan Dimitrievic, Geo-
gij Šarpe, Lazar Cetyri, Naum Ekonom, mindkét epítrop³⁷ és az
egész egri egyházközség.

Őszentsége, a püspök úr — mondja a jegyzőkönyv — látogatását egyrészt azért ejtette meg, mert az egri egyházközség azt ezideig nélkülözte, másrészt pedig azért, mert császári-királyi utasítása van az egyházközségek felülvizsgálására, melyről jelentést tartozik annak adni. A felülvizsgálat Egerben kezdődött. Ezen alkalommal azokat a nézeteltéréseket is el kívánja simítani, melyek a szerbek és a grekovalahok között fennállanak, még pedig a templomi szertartásokat illetően, hogy az eddig tartott veszekedések és nézeteltérések egyszeriben megszűnjenek. Hogy az egy egyházközségből kettő ne csináltassék, hanem békében, szeretetben és egyetértésben éljenek. S a szentséges püspök úr jótanácsait megfogadva,

ELHATÁROZTUK,

hogy a kibékülési Traktatus elkészítését Sinesij Radiovojevic archimandrita mellett még a következő urak végezzék: s az egész egyházközségnek mutassák be: Josif Vašvari, Teodor Stankevic, Naum Totovic, Stefan Dimitrievic, Kiril Šarpe, Lazar Cetiri, Georgij Šarpe, Grigorij Vasilijevic, Stefan Roža, Naum Ekonom, Petar Zakic epitrop és Georgij Lazar. Ugyanazon év és hó 22. napján az említett küldöttség az egész egyházközségnek 12 pontból álló írott Traktátust mutatott be, mely az egész egyházközségnek felolvastatott és megmagyaráztatott a következő tartalommal:

A mai napon Joan Joanovic bácskai, szegedi és egri püspök kánoni vizitációja alkalmából a szerb és grekovalah egri egyházközségben lévő nézeteltérések megszüntetésére a következő örökös kibékülési és baráti szerződést vagy Traktátust a soron következő pontokban megkötöttük:

Először.

Mi görögök a szerbektől nem válunk el, velük tovább is egy egyházközséget képezünk s a jövőben sem fogunk törekedni, a szerbekkel, testvéreinkkel Görög Nemegyesült Pravoszláv Egri Egyházközséget alkotunk.

Másodszor.

Hogy testvéri közösségben éljünk, békében és szeretetben, ezért elhatároztuk, hogy az egri templomban mindkét nyelven folyjanak a liturgiák és más szertartások vasárnaponként és más ünnepnapon, kivéve Húsvét, Karácsony és Pünkösöd első napját, melyeken a liturgia görög nyelvű legyen, második napján pedig szerb nyelvű. Különben egyik héten szlavonoszerb, a másikon görög liturgia legyen, úgy a pap, mint a kántor részéről.

Harmadszor.

Mindkét héten minden keresztény járjon templomba, akár szerb, akár görög nyelven folyik a liturgia, s segítse azt.

Negyedszer.

A plebania épületét minél előbb meg kell javítani, hogy ne düljön össze az egész egri egyházközség szégyenére, hanem illő legyen papi laknak és egyházi gyűlések tartására.

Ötödször.

Templomi epítropoknak nemzeti különbség nélkül, szavazattöbbséggel választassék.

Hatodszor.

Megesik, hogy görögkeletiekből álló császári-királyi regiment halad át Egeren, s káplánjuk katonáinak valah (román) nyelvű liturgiát kíván tartani az egri templomban. Az engedélyt ennek megtartására készségesen meg kell adni. ³⁸

Hetedszer.

Mi alólírott egri egyházközség ezen Traktatust nem csak a mostan élők, hanem utódaink számára is kötelezően hoztuk. S ha netalán az egri szerb lakosok kihalnának, vagy elköltöznének, ebben az esetben is a Traktatusban foglaltakat be kell tartani.

Nyolcadszor.

Hogyha a greko-valahok is megszűnnének Egerben létezni, a Traktatusban foglaltak akkor is erősen és teljességükben betartandók.

Kilencedszer.

Az egri egyházközségnek legyen két papja, mivel két nyelven kell tartani a liturgiákat. A pap legyen görög nemzetiségű, káplánja pedig szerb. Mivel előbbi a bácskai püspökségben nem található, másikból hozatható. A pap titulusa: Az egri görög nem-egyesült (gör. kel., pravoszláv) egyházközség plebánosa.

Tizedszer.

A papot és a káplánt, a görög és a szerb tanítókat, kántorokat és más egyházközségi alkalmazottakat a templomi pénztárból kell fizetni. Mégpedig a pap a stóla és apró bevételei mellett évi 200 Forintot kap, s amennyiben a káplán étkezését biztosítja, még 150 Frt-ot. A káplán évi fizetése szintén 200 Forint, de ha étkezését nem látja el a pap, attól a 150 forint elveendő és neki (a káplánnak) adandó.

Tizenegyedszer.

Ha valamelyik fél nem tartja be a Traktatusban foglaltakat és zavart idéz elő, az abban foglalt jogoktól fosztassék meg, valamint a hatalomtól.

Tizenkettedszer.

Ez a Traktatus, mely örökké kell, hogy tartson, két példányban készült s mindkét fél részéről sajátkezűleg aláíratott és az egyházközségi templomi és személyi pecséttekkel ellátatott. Az egyik példány az egyházközségi levéltárba tétetett megőrzés végett, ha esetleg szükség lenne rá, a másik példány a Szentséges Püspök úrnak és a Püspöki Konzistoriumnak adatott megerősítés végett. — Adatott Eger püspöki városban, 1804 év november 22-én. —

Az egész egri egyházközség az elnöklő arhimandritától megkérdezett, elfogadja-e a fenti Traktatust s igéri-e, hogy ahhoz fogja tartani magát? Mely kérdésre egyhangúlag igenlő válasz adatott és ígéret.

Elhatároztatott ezt a traktátust két példányban sajátkezüleg aláírni és a templom szokott pecsétjével, valamint személyes pecsétekkel ellátni s a Szentséges Püspök Úrnak és a püspökségi Konzisztóriumnak megerősítés végett előterjeszteni. Ehhez még a sürgős ügyek intézésére az ősi szokás szerint az egyházközség tagjaiból egy tizenkét tagú deputáció, egy elnök („Starješina”), két epitrop és még kilenc választott hívő választandó. Így a már eddig is elnöklő Josif Vašvari úr újra egyhangulag megválasztott. A deputáció tagjaivá választották: Stefan Dimitrivic, Teodor Stankovic, Georgij Šarpe, Georgij Kapetan, Konstan (tin) Platoni, Naum Totovic, Kiril Šarpe, Lazar Cetyri, Naum Ekonom. jegyzőnek Dimitrij Albertit, akinek az elnök hívására maradéktalanul össze kell jönniük, vagy ha valamelyik ebben gátolva lenne, helyettest kell kijelölnie s azt az elnöknek bejelenteni. Aki a megválasztottak közül a meghívásra nem jelentkezne, 6 Forinttal büntetendő a templom javára makacssága miatt, s aki megfelelő ok nélkül távol marad, 3 Forinttal.

S így a Mindenható Úrnak, ezen dolog békében, szeretetben és megértésben befejeződött. — Kelt, mint fent. Joan Joanovic bácskai és egri püspök. Sinesij Radiovojevic archimandrita Koviljból, Joanniki (j) Jankovic ierom., s még tizennégy aláírás: a templom viaszpecsétjével.

„ПМОСЦ̣̑ НИ (КЛ. НАСЦ̣̑“.)

Megköttetett tehát a béke a két nemzet fiai között (és ezt a tényt igazolja a Hev. lt.-ban elfekvő 1805/481. kt. is), de későbbi évekből származó iratok arról beszélnek, hogy a béke sem „örökös”-nek, de még túl „tartós”-nak sem bizonyult. Az egyezés szabályozta például a pap fizetését is. Gregorovics Gábor egri rác papnak mégis hivatalos útra kellett terelnie fizetése ügyét, ³⁹ mire a helytartótanácsi végzés elrendeli, hogy 1821. évtől kezdve évenként 400. — Ft fizetése legyen. Ebbe nem számít bele a stóla, a Vasvári József 1000 Ft-os alapítványa után járó 60 forintos kamat — ez fizetéspótlás céljából alapítatott ügyis — és nem számítanak bele azok az 500 forintok sem, amely összeget a község önként adott a papnak azért, mert ezelőtt igen „tsekély” volt a fizetése és hogy elzalogosított tárgyait kiválthassa, adósságait kifizethesse.

A „pár-bér” körül is dúlnak a harcok. ⁴⁰ A helytartótanács felkéri a várost, hogy a hitközséget és parochusát a pár-bér iránt való megegyezésre serkentse. Elkezdődik az alku, míg végül is „három klassziszra való tagozódással” a párbérek összegét 110, vagy 120 váltó forintban állapítja meg a hitközség.

A megyei levéltár még őrzi azt a hivatalos szerb és magyar

nyelvű nyomtatott stola-formulát, amely szinte tételszerűen pontosan megszabja, mennyi lehet a stóla, nehogy „a meghatározott Taxán felül az adófizetű néptül több vétessen”.⁴¹

Az egri görögkeleti egyházközségben még a múlt században is eleven élet folyt. Vasár- és ünnepnapokon délután 2 órakor megcsendült a templom nagyharangja, negyedórától harangoztak, ez alatt összegyűltek ott a 7 és 18 év közötti fiú- és leánygyermek, segédek és tanoncok, hogy a papjuk szerb és görög nyelven vallásoktatásban részesítse őket.⁴²

Gondoskodott az egyházközség szegényeiről is. Erre a célra külön „szegény-atyát” választottak, aki a hét minden csütörtökén „egy pléhdobozban” gyűjtést rendezett az egyházközség hívőinek házaiban. Az egyik ilyen „szegény-anya”, akit három évenként választottak újra, Stefan Dimitrievic egri kereskedő volt.⁴³

A vallásoktatáson kívül hívői világi oktatásáról is gondoskodott az egri görögkeleti egyházközség. Erről a szerb iskolákkal kapcsolatosan a IV. fejezetben lesz szó. De az egri szerb-görög település erejéről, gazdagságáról tanúskodik egyházközségük nagy gonddal felépített temploma is, amely Eger egyik leghíresebb műemlékének számít még ma is. Ennek a templomnak a történetét kívánom ismertetni a következő fejezetben.

III.

Az egri „rác-templom”

A templom eredete és jellege körül sok legenda kering városunkban, Egerben. A valóság kihámozása roppant nehéz, mert sok, teljesen ellentétes felfogás áll egymással szemben.

Tudjuk, hogy a szerbek közvetlen a vár visszavétele után megvásárolták egy „moscheát” és azt templom céljára rendezték be maguknak. Ez a moschea a mai templom helyén, vagy legalább is környékén lett volna s így egyesek szerint ez volna a mai templom őséneke tekintendő. Ezt az álláspontot vallja Szederkényi is, aki szerint a szerbeknek már 1688 óta volt Egerben imaházuk.⁴⁴

Ezzel szemben Breznay Imre „Eger múltjából” c. művében a következőket írja:⁴⁵

„A mai Felnémet-negyed Szent Miklós fertályának hívták a mai rác templom régi védőszentjéről. Ez a templom ugyanis eredetileg az Augusztinusok szerzetének tulajdona volt, és mint ilyen, természetesen római katolikus. Ekkor a főoltár képe ábrázolta Szent Miklós püspököt, mint a hagyomány fenntartotta. A hiteles történeti tény az, hogy a mai templom helyén valóban

az Agoston-rendi szerzetesek középkori temploma állott, melyet a törökök — midőn 1596-ban elfoglalták Egert — a hadaikkal idejött görög hitű kereskedőknek ajándékoztak. Az ő birtokukban is maradt, de a XVIII. század narmadik negyedében romladozóban lévén, újjá akarták építeni. Erre éveken át gyűjtöttek is hit-sorsosaik között, ámde mégis csak 1785—86-ban építették fel a mai barokk-templomot. Úgy látszik, hogy az építés engedélyezése kapcsolatban volt a II. József egri látogatásával (1784. okt. 17—19).”

Breznay egy másik művében arról ír, ⁴⁶ hogy a rácok csekély létszámuk mellett is nagyon tehetősek voltak, „fenn tudták iartani az eklezsiáát, javíttatni, sőt építtetni is tudtak templomot. 1745-ben alapjától megújították régi templomukat, 1753-ban tornyot építettek rá, 1760-ban építették ma is meglévő lelkész-házukat. 1785-ben készítették el a mai templom terveit.”

Akárhol is volt az egri szerbek régi temploma, az új templomra beadott árajánlatokból az derül ki, és a Prot. adatai is igazolják, hogy már a régi templomot is Szent Miklós templomnak hívták és az rác templom volt. A mai templom felépítését hosszas húza-vona, mintegy két évtizedes harc előzte meg, amin nem csodálkozhatunk, mert Margalits szerb repertóriumából ⁴⁷ megtudjuk, hogy az egri püspök, Erdődy még a régi templomuk kijavításához sem akart hozzájárulni és így fogadkozott, „ha 4000 aranyába kerül is, de ki fogja eszközölni a hitközség szétkergetését”.

Az új templom felépítésére nagyméretű gyűjtést indítanak a hívők. Az adakozók között egyaránt vannak szerbek és görögök. De bármilyen lelkesedéssel is adakoznak a hívők, egyelőre úgy látszik, hogy minden törekvésük meghiusul a klérus és a szoros befolyása alatt álló városi tanács ellenállásán. 1694-ben a klérus térdre kényszerítette a várost és a városi tanács tagjai kézcsókra járultak a püspök elé. Csak önmagához következetes tehát a klérus és a tanács most, amikor hihetetlenül szívósan tiltakoznak egy új templom felépítése ellen. Hiszen az „egyedül üdvözítő egyház”, a r. k. egyház nem akar maga mellett megtűrni más, semmilyen más vallást. Ezért „térítették meg” Fenessyék a város birtokba vétele után az eredetileg görögkeleti szerbek egy részét bizonyos polgárjogok ellenében és ezért riadóztat most a városi tanács is az új görögkeleti pravoszláv templom felépítése ellen. Ezzel kapcsolatosan és ennek az igazolására hivatkozunk a városi tanácsnak a püspökhöz intézett egyik felterjesztésére (a nagyon sok közül), amely a képmutatás valóságos klasszikus példája, és azzal zárul, hogy a kérelmezők egyetlen olyan érvet sem tudnak felhozni, mely kérésüket ne korainak és feleslegesnek mutatná,

és amely meggyőzne arról, hogy „pénzalapjuk nem kétes és nem család”.

Pénzalapjuk „csalárdságára” vonatkozóan talán elég, ha csak egyetlen adatot említünk itt meg:

Az akkori idők egyik legazdagabb görög kereskedője, Constantinus Demeczky, aki nagy összeggel szerepel a felépítendő templomra adományozók névsorában, 1783-ban, görög nyelvű végrendeletével közel 40 ezer rajnai forintról diszponál.

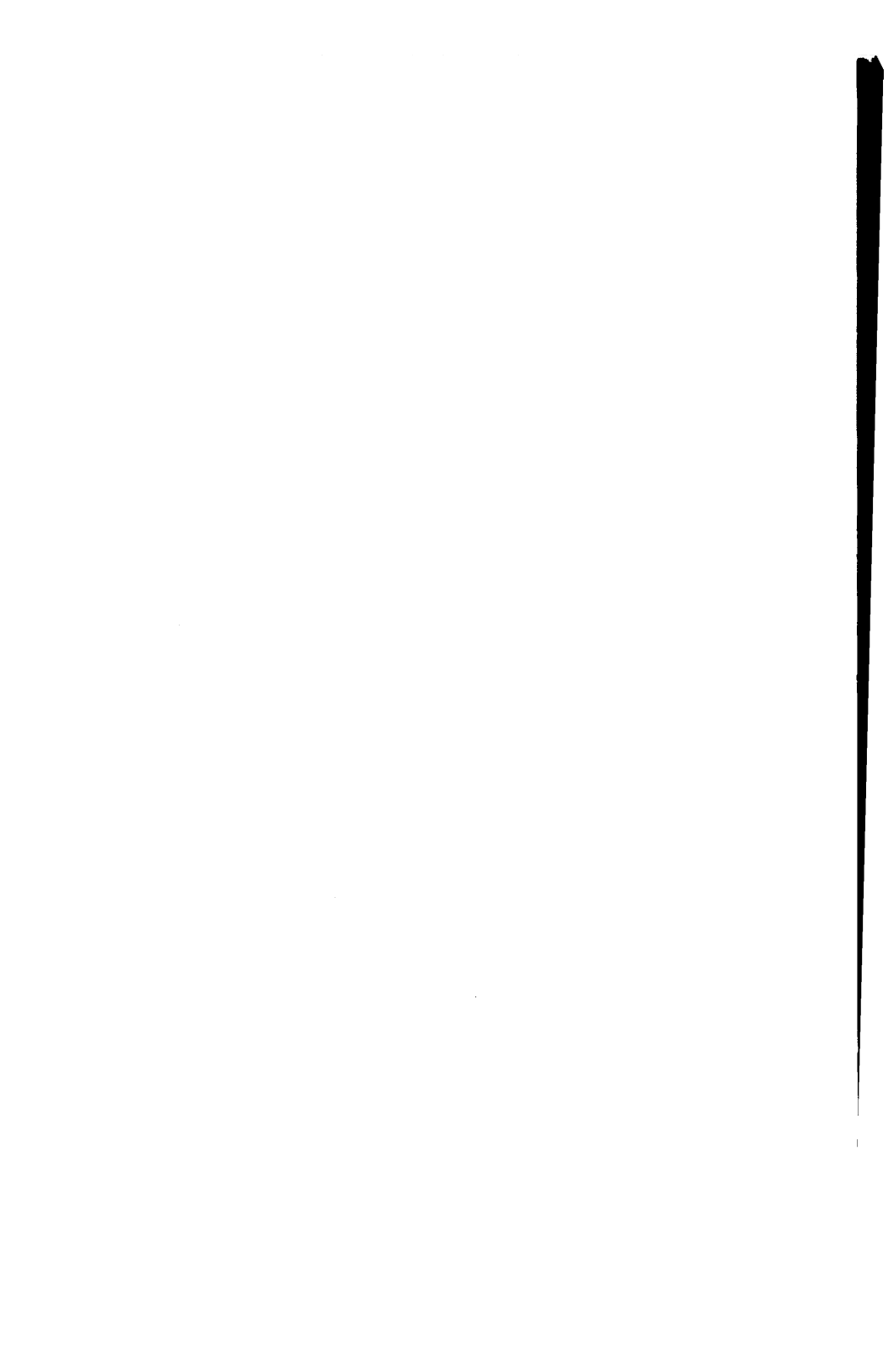
Egyébként az egri görög és rác egyházközség az új templomon kívül még egy görög nemzetiségű tanító engedélyezését is kérte 1784-ben, a városi tanács azonban ezt sem javasolja. A „kegyes” királyi irányelv ugyanis az — írja a városi tanács, hogy az illyr iskola megszilárduljon, a szükségtelenek megszűnjenek, az eltévelyedettek megtérjenek s a nemzeti nyelvek — a titkos üzletek megakadályozása céljából — a szükségesekre és a királyság területén használtakra korlátozódjanak.

A valamikor püspöki kézcsókra járuló városi tanácstagok késői utódei feliratukban macskakörmök között emlegetik a „valási buzgóságot”. amikor egy másik felekezetről van szó, és nem hagyják magukat zavartatni a tényektől akkor sem, amikor a régi templom állapotáról adnak be valótlán jelentést. Mert hogy jelentésük nem felelt meg a valóságnak, kitűnik abból is, hogy mikor II. József Egerben járt — 1784. október 17—19-én —, az akkori szerb plébános, Vitkovics Péter megmutatta a császárnak a roskadozó állapotban lévő templomot, mire ő azonnal engedélyt adott az építésre és kérte a szerbeket, hogy az új templomban majd imádkozzanak érte.⁴⁸

Nem lehet vitás, hogy Vitkovics az omladozó szerb templomot mutatta meg a császárnak és az sem kétséges, hogy a felépítendő új templom alapítói között legalább annyi szerbet, mint görögöt találunk.⁴⁹

A Prot. hosszú listában közli az adakozók, alapítók névsorát, amely szintén azt igazolja, hogy nagy lendülettel vette kezdetét az új templom építése. 1792—93-ig az összes adományok összege: 24.607.49 Ft. Ugyanerre az időre eső templomi kiadások összege: 36.826.42 Ft. A gyűjtést tovább folytatták, 1792-re teljesen felépült a templom⁵⁰, amelyet Szent Miklósnak szenteltek. Az ünnepélyes felszentelését Jovanovic Jován szerb püspök végezte 1804-ben, a már említett nagy békekötés idején.⁵¹ A mai templom oltárának balszárnyán lévő előkészületi oltárban ki is van függesztve a templom görög nyelvű szentelési okmánya, amelynek a szövege a következő: „Az Atya akaratából, a Fiú segítségével és a szentséges és életadó lélek csodatévő Miklós Atyánk, a Lyciabeli Myra érsekének nevére, főtisztelendő Joan-

novics János bácskai, szegedi és egeri püspök áldásával 1804. évi nov. 21-én a Szűz Mária bemutatási napján Eger városában. Viaszpecsét. Joan Joannovics sk." A felszentelésben résztvettek még: Sinesij Radivojevic, a bácskai püspökségben lévő Kovilij kolostornak archimandritája és konzisztórium tag, Joannikij Jankovic atya, Bodjan kolostornak szerzetese és ezen paróchia adminisztrátora és Josif Nemcevic jerodiákon, Kovily kolostorának felszenteltje.

A mai templom barokk stílusban épült, befogadó képessége kb. 600 ember. „Szentélykapuja és nagyméretű ikonosztáza Jankovics Miklós szerémi faragótól való (1789). Copf-stílusú szószéke és stallumai szép alkotások.”⁵³ Ikonosztáza emlékeztet a pesti, miskolci és karcagi görög templomokéra. A templomban található jelenlegi összes szentképek feliratai görög nyelvűek. A proskomodiában van egy szláv nyelvű diptichon, amely szerint Demetrovics Konsztantin sárospataki kereskedő végrendeletének 7. pontjában 10.000 forintot hagyott az egeri egyházközségnek, amely összeg fele misealapítvány az ő lelki üdvéért, fele pedig a szegények támogatására szolgál. A diptichon folytatásaképpen említés történik fent nevezett nővére, Pulcheria, férjezett Szávic Péterné alapítványáról, aki 500 forintot hagyott misealapítvány címén az egyházközségre. A diptichonnak nincsen keltezése, feltehető, hogy a múlt századból való.

Az oltár hajlatában (apsis) freskó látható, amely aranyaszájú Szt. Jánost, Szt. Proklost és Szt. Kyriakoszt ábrázolja, görög nyelvű név megjelöléssel. A freskó alatt a következő egykorú görög felirat olvasható: „Ez a szent oltár megfestetett és felékesítetett a tisztelt Tzumbanulisz János úr és Staiu Mária emlékezetére 1789. ápr. 17-én”.

Szentsírja 1797-ből való. Görög felirata a következő: „Az Atyának és Fiúnak és Szent Léleknek nevében. Amin. A görög Jankovics Miklós Telidorosz építette ezt a Szent Sírt 1797 febr. 7-én. Ez a Szent átadatott Tzumbanulisz János úr által”.

A templomnak volt egy múzeális értékű oltárterítője is, amelyet állítólag 25 évig készítettek szorgos kezek. Ez is görög feliratokkal volt ellátva, jelenleg azonban csak a fényképe van az egyházközség tulajdonában, mivel az oltárterítőt 1915-ben a kehellyel, evangéliummal és több más kegytárggyal együtt Noviszadra (Ujvidékre) szállították.

Van még a templomban néhány szláv feliratú, mozgatható, szentkép, két orosz eredetű templomi zászló, valamint ikonosztáza való szentkép görög feliratokkal, amely szentképek eredetére vonatkozóan a templom jelenlegi papja, Szergej Galickij nem tud felvilágosítást adni. Szerinte valószínű, hogy vagy a régi

egri templomból valók, vagy pedig egy másik görög templomból.

Meg kell végül jegyeznem, hogy a kántorszékben görög és sláv nyelvű egyházi könyvek találhatók, amiből arra lehet következtetni (és ez a Prot. idézett adataival meg is egyezik), hogy az istentiszteletek régebben mind a két nyelven végeztek. Az említett egyházi könyvek többnyire a XVIII. századból valók.

Itt említjük meg, hogy az egyházközség temetőjének egyrésze a templom közelében van, a másik pedig, amely a tulajdonképpeni temető, a templomkertén kívül közvetlen a templom előtt terül el. Ez utóbbi telket még Mária Terézia uralkodása idején vették 1777-ben. Körülbelül 500 négyszögöl területű, de alig van benne néhány sír. A sírokon görög feliratok olvashatók, de akad szerb nyelvű is: Antonovics Illés 1928. A temető sírkövein egyébként a következő nevek olvashatók: Koleda, Alexovics, Juhász, Totovics, Sztankovics, Petrovics, Ninics stb., ami a szerbek arányszámának újabkori növekedésére enged következtetni.

Bár az eddigi adatok is elég meggyőzően igazolják, hogy az egri rác templomot annak idején közösen építették a szerbek és görögök, hivatkozunk még arra a szerződésre is, amely 1777-ből való, a templom ács munkálataira vonatkozik és aláírói között ott szerepel a már idézett Baro Tamás (Foma) egri szerb kereskedő cirillbetűs aláírása is, mint teljhatalmazotté, és szerbek a szerződés tanúi is.⁵⁴

IV.

Az egyházközség iskolái és papjai

A szerbek beköltözésük után azonnal még nem szerveztek iskolákat. A Duna, Tisza és Maros-menti szerb vidékeken katolikus iskolákba jártak a szerb tanulók. 1690-től kezdve azonban egyes szerb telepeken már találhatunk szerb elemi iskolákat is, amelyeket maguk a szerbek tartottak fenn állami támogatás nélkül. Papok tanítanak, 1710 után pedig sok tanító jött Oroszországból. Fizetésük csekély volt, részben pénzben, részint természetben kapták meg. A tanulók 7—17 éves korig jártak iskolába. Külön osztályok nem voltak. Tantárgyaik: vallási és egyházi tudományok, írás, olvasás, s néhol számolás. 1723 körül jelenhetett meg az első szerb abécés könyv, melynek 1727-ből fennmaradt második kiadása ismeretes és amelyet Romániában nyomattak ki Rimnikon.

A szerb iskolákban az orosz nyelvet is tanították. Szuvarov Makszim vezette be, akit Anna orosz cárnő küldött Karlócára 1727-ben, és aki 1733-ig tanított Karlócán.

Magasabb szerb iskolák felállítását az osztrák kormány sokáig ellenezte, s csak 1727-ben adott erre engedélyt. Szerb művek csak 1770-től kezdve jelenhettek meg.

Egyes előkelő szerb családok fiaikat protestáns kollégiumokban taníttatták. Ez ellen Jovanovics Vince metropolita lépett fel, aki Oroszországból hozatott szakemberekkel latin nyelven adatta elő az akkor szokásos összes tantárgyakat, kivéve a retorikát.⁵⁵

Az első rendszeres és szerb nyelvű iskolákat hazánkban 1730-ban állították fel.⁵⁶ Egerben ekkor már voltak szerbek és bizonyára ők sem vártak sokáig iskolájuk megnyitásával, hogy azonban ez pontosan melyik évben volt, adatok híján egyelőre nem állapítható meg. Annyi azonban bizonyos, hogy 1763-ban már itt is volt a szerbeknek iskolájuk.⁵⁷ Ez kitűnik abból a viszályból is, amely a szerviták és szerbek között tört ki Egerben 1763-ban. A szerviták pincéje és a rác hitközséghez tartozó iskolák fundusáról van szó. A viszályba beleavatkozik a város is és megállapítja, hogy a rác nemzet a maga épületének az alapját másfél lábbal beljebb húzta a saját telkén, és ezt a másfél lábot üresen hagyta a csurgás kedvéért. Ezzel szemben a szerviták bővíteni akarván pincéjüket, az említett másfél láb földet is lefoglalták a maguk céljára. Ez káros hatással van a rácok épületére. A városi küldöttek figyelmeztetik a szervitákat, hogy vonuljanak vissza az említett területről. A víz lecesepegésére használják fel azt a csatornát, amelyet a rácok építettek. (Úgy látszik, a szerviták beljebb építvén a pincéjüket, a lefolyó víz a szerbek földjére ment.) Megtiltják azt is a szervitáknak, hogy pincéjüket a rác templom iskolája alá terjesszék ki. Engedélyt adnak továbbá arra, hogy a rác hitközség saját telkén még egy iskolát felépíthessen.

Azonban egy szerb tanító — ha nem is éppen dicséretes eset kapcsán — már 1752-ben ismeretes Egerben.⁵⁸ Rome Dömötör volt ez a szerb tanító, aki feljelentette Vitkovics József egri szerb plébánost (1720—1769), hogy a törökökkel titkos összeköttetésben lévő egri szerbeknek ő lenne a vezérük. A püspökség bizonyítékok nélkül Budára vitette a papot, akit ott bebörtönöztek. Ugyanakkor fogságba hurcoltak három igen előkelő egri kereskedőt is: Jorgovics Arzent, Dimics Lukácsot és Hodzsa Ádámot.

Vitkovics József apját, a 102 éves Pétert, aki mint hadnagy, I. Lipót alatt Egernél vitézül harcolt, a „püspöki udvarból” (Egerből) egyenesen kiutasították.

Vitkovics József már két hónapja sínylődött a börtönben, mikor egyszer az őrtálló szerb katona bepillantva a vasrácsos ablakon, szakálláról és papi ruhájáról felismerte, hogy szerb pap és kérésére később papírt és ceruzát adott neki. A pap megkérte

apját, hogy járjon közbe kiszabadulása érdekében Bécsben, mert ő ártatlan. Egy pesti szerb kereskedő vitte a levelet Egerbe, mire a 102 éves Vitkovics Péter, a 80 éves Cveits Arzénál és egy Sarpe András nevű, németül tudó ifjúval Bécsbe indultak.

Bodianac Jefrem káplán az egész egri szerb hitközséggel a hajnali misén imádkozott az öregek utazásáért. „hogy a fogságban ártatlanul sinylődőket kiszabadíthassák”. Bécsben, a császári palota udvarán meglátta a két őszhajú öreget a 12 éves József, a trónörökös — és mikor megtudta, miért jöttek, felvezette őket anyjához, Mária Teréziához, aki kikérdezte őket jövetelük okáról és az egri harcokról, melyekben mindkét öreg részt vett és megígérte a foglyok szabadonbocsátását. Még aranyérmekkel is kitüntette az öregeket.

1753 pünkösdjén tényleg ki is engedték Vitkovics Józsefet és a három szerb kereskedőt.

A hazatérőket úgyszólván egész Eger népe fogadta, eléjük menvén lóháton és kocsin, lelkesen éltették Vitkovics József plébánost, aki 1769-ban halt meg köztiszteletben. Két fia maradt utána: Mihály, Eger város tanácsnoka és Péter, utóbb egri szerb plébános.

Vitkovics a már idézett értekezésében azt írja, hogy a szerb gyerekeket nem a szerb, hanem az ó-egyházi szláv nyelvre tanították az iskolákban: „...nem az anyai rácz, hanem egyenesen a holt szláv nyelvre oktattatnak. Ez mind ekklésia végett történik, ahol a mise, az éneklés, az olvasás holt szláv nyelven vitetnek véghez. Innen van azután az, hogy a papok, tanítók és tanultak tudják a szláv nyelvet, a többi csak érti, amint érti.”

Később azonban valószínűleg szerb lett mégis a tanítás nyelve az egri iskolákban is. Az egyházközség levéltárában ma is láthatók még azok a szerb nyelvű nyomtatott úrlapok, amelyek iskolai célokat szolgáltak.

Egyet-mást az egri szerb iskoláról megtudunk még a városnak abból a jelentéséből is, amelyben 1771-ben informálja a püspököt — annak közvetlen kérésére — a „nem egyesült illyr ifjúság triviális (elemi) iskoláiról.”⁵⁹ Kiderül, hogy az iskola alapításának ideje már ekkor sem ismeretes, az iskola épülete rossz állapotban van, tanítóját a szerb plébános tudtával és helyeslésével” a püspök és a városi tanács fogadja fel, fizetése évi 140 rajnai forint. Ez az összeg a gazdagabbaknak a könyörületességéből fedeztetik, hogy a szegények gyermekeit nevelni lehessen. Az oktatás ingyenes, az iskolamestert az ifjúság tanításán kívül más funkció végzésére (pl. kántorságra) nem kötelezik, lakása a plébánosi telken, közvetlenül az elemi iskola szomszédságában van. Körülbelül 60 fiú- és leánygyermek látogatja az iskolát. „Tanfittatnak olvasni és írni illyr és görög nyelven”. (Docentur legere

et scribere lingua illyrica et Graeca''.) Ezenkívül még éneklésre, a szertartásokra alkalmazott énekekre tanítják őket.

A jelentés közli továbbá, hogy a szóbanforgó tanító alkalmas az ifjúság tanítására és már régtől fogva kipróbált egyén, aki a görög és illyr olvasást és írást folyton folyvást eddig panasz nélkül tanította. Nem ismeri a város az évnytás idejét, csak annyit tud, hogy szüret idején egy hónapig szünetel a tanítás.

A budai kerület mindenkori görögkeleti főigazgatója gyakorol felügyeletet az iskola fölött. Ide, Petrovics György főigazgatónak terjeszti be 1816-ban Totovics János egri tanító panaszát amiatt, hogy egyes szülők nem járatják gyerekeiket iskolába, mások viszont még idő előtt kivesszük gyerekeiket az iskolából és magasabb katolikus iskolába járatják őket. A főigazgató királyi rendeletekre hivatkozva, azonnal intézkedik és a város közbelépését kéri.

Totovicsnak azonban — úgy látszik — más baja is volt. Petrus Zako és Naum Aeconom gúnyt úz belőle, sőt Gilányi Jánosgal együtt feljelentik a budai főigazgatónál, hogy barátságot tart fenn a hitközség „zavargó” elemeivel, különböző fórumok előtt befeketíti a hitközséget és ezért kéri a leváltását.

A főigazgató meghallgatja a szóbeli panaszt, felfüggeszti Totovicsot, kiköti azonban, hogy 3 hónapon belül írásban is ismételjék meg a felek vádjaikat. Mivel azonban ez a 3 hónap elteltével sem történt meg, visszahelyeztetni Totovics János „locális direktor”-t (iskolaigazgatót) a hivatalába.*

Egernek eleinte csak szerb iskolái lehettek, de 1781-ben már elkezdődik az alkudozás a görög nyelvű iskola felállításáért is.⁶⁰ A városi tanács azonban nem lát okot az engedély megadására, mert — szerinte — a görög nyelv itt nem használatos. Továbbá arra is hivatkozik, hogy a helytartótanács „nagyon helyesen” a cigányokat is eltiltotta attól, hogy saját nyelvüket használják.

A hitközség azonban ismételten megújítja időközönként kérését egy görög tanító alkalmazása érdekében. Amint már a templomépítéssel kapcsolatos városi feliratból láthattuk, ez történt pl. 1784-ben is. A „csiszoltabb görög nyelv” ismerete ekkor még nem kívánatos Egerben és a város nagy engedménynek könyveli el azt is, hogy a szerb gyerekek ugyanakkor szerbül tanulhatnak.

Már előbb megemlékeztünk Constantinus Demeczky végrendeletéről⁶¹, amely 1783-ból kelt és amelynek egyik pontjából az derül ki, hogy görög iskola még akkor sincs Egerben. Ez a pont hagyatékairól intézkedik és így hangzik: „Az Helenika Görög Iskolára, ha meg nyerik Eő Felségetül 2000.— Rf, ha pe-

dig meg nem nyerik, Successoraim oszák fel magok közt''. Folyik az alku a görög iskoláért még 1789-ben is, úgy látszik azonban, hogy ebben az évben végre sikerült megkapniuk az engedélyt és így kb. 1868-ig volt Egerben görög iskola. Erről tanúskodik az a kérvény⁶² is, amelyben „Az Görög Natiobeli’’ egi kereskedők egy hónapi fizetési halasztást kérnek a várostól. A királyi helytartótanács ugyanis elrendeli, hogy „az itt való Görög Tanító Mesterükre’’ tett fundationális pénzeket be kell szedni és a kereskedőkön be kell hajtani. Mivel sokan közülük az adott időpontban Bécsben, Nagyszombaton, Eperjesen és másutt vannak, kereskednek, ők, az itteniek pedig kevesen vannak, egy hónapi haladékot kérnek addig, míg társaik visszajönnek.

A görög nyelvű iskola céljára serényen folyik évek hosszú során át a gyűjtés. 1782-ben 27 ember 7000 rajnai forintot adott erre a célra.⁶³ Ez a gyűjtés Vitkovics Péter papsága idején ment végbe, ami megint a két nemzet fiainak egy hitközségen belüli együttélése mellett szól. A gyűjtések állandósultak és az iskola-engedélyek elnyerése után sem szűntek meg.

A Prot. adatai a levéltári adatokkal egybehangzóan azt igazolják, hogy a templomi pénztárból fizették a tanítókat. Az iskolák fölött a szerb iskolák budai főigazgatósága gyakorolt felügyeleti jogot. Az egi hitközség a budai főigazgatósággal köt szerződést a tanítók fizetését, lakását és ellátását illetően. Egy ilyen, szerb és német nyelven megfogalmazott szerződést, amely a legaprólékosabb részletességgel sorolja fel a tanítókat tartó község kötelezettségeit, a megyei levéltár is megőrizte.⁶⁴

A templomi pénztár állománya azonban 1800 októberében annyira leromlott, hogy elhatározták: a jövőben a tanítókat nem a templom, hanem a görögök és a szerbek maguk kötelesek fizetni. A görögök fizetik az „ellin’’ és a közönséges-görög, „prosto, Greceskoga’’ tanítót, ki a gyerekeket a görög nyelvre tanítja, a szerbek pedig azt, aki a szerbre tanít, mégpedig azon időig, míg a templom adósságait törleszti, azután pedig együttesen történik döntés. Most szükséges a görögöknek is, a szerbeknek is mielőbb tanítókat szereznük, hogy az oktatás megkezdődhessen. Emellett még eldöntöttük, hogy a görög gyerekeknek szabadságában áll a szerb iskolába járni és semminemű díjazás nélkül szerbül tanulni, mint ahogy szerb gyerekeknek a görögbe. Ime, így szól a Prot. 1800. okt. 7-ről keltezett szövegének magyar fordítása, amelynek szerb eredetijét is közlöm jegyzetben érdekessége miatt.⁶⁵

Azt nem lehet megállapítani, hogy 1800-ban miért nem rendelkezett az egyházközség tanítókkal, mikor — mint láttuk — már sokkal előbb is voltak tanítói. Lehet, hogy a tanítóhiány

okát az egyházközség említett rossz anyagi helyzetében kell keresnünk.

Mindenesetre elismeréssel kell adóznunk a nyelvtanulás ama kitűnő módszerének, amelyet a fentiek szerint Egerben már 1800-ban megvalósítottak és amely egyszerűen abból állott, hogy szerb gyermekek látogathatták díjmentesen a görög nyelvi órákat, a görög gyerekek pedig ugyanilyen alapon a szerb órákat keresték fel.

Adatok hiányában szegényes lesz az a kép is, amelyet az egyházközség papjairól adhatunk.

Szederkényi IV. kötetének 6. oldaláról származik az első adat. Eszerint a város visszavétele után (1688) az első települők között találjuk Pap Éliás görög papot. Annak ellenére, hogy Szederkényi nem határolja el nemzetiségileg a szerbeket a görögöktől, mert szerinte még azok a családok is, amelyek annak idején a nagy szerb beköltözés alkalmával Csernovics Arzén patriarcha vezetésével jöttek az országba, „vegyesen majd görögöknek, majd ráczoknak neveztetnek”, feltehető, hogy ez esetben szerb papról van szó, mert a görögök csak később telepedtek le Egerben.

Néhány évvel későbbi adatok — amint erről már volt szó — 1693-ban a szerbeknek már 10 papjáról és barátjáról tesznek említést. Köztük pl. Vitkovics József egri szerb plébánosról (1720—69), és a már ugyancsak említett káplánjáról, Bodlanac Jefremeről.

Vitkovics József után fia, Péter lett az egri pap (1754—1808), aki Vitkovics Mihálynak, a költőnek az apja. Ő 1776-ban lett plébános és 29 éven keresztül viselte ezt a tisztséget 1803-ig, amikor elhagyta Egert, mert „a görögök irigyen nézték a szerbek gyarapodását s a templomot maguknak követelték”.⁶⁶ 54 éves korában halt meg Budán. A fennmaradt mondák szerint igen vendégszerető, a víg társaságot, éneklést kedvelő, a szegényeket, különösen a szegény tanulókat örömmel segítő és a tudományokért és irodalomért lelkesedő férfiú volt. Beszélt szerbül, magyarul, görögül, latinul és németül. Bécsben tanult, tudományos munkássága is van.

1772-ben olyan papja is volt Egernek, aki csak szerbül tudott.⁶⁷ Más forrás ugyanebből az évből több görög szertartású papról tesz említést Egerben.⁶⁸ Mikor pedig görög nemzetiségű pap alkalmazását is kéri az egyházközség, a város elutasítja ezt a kérést, mert hiszen csak az hozhatna szerinte „bőségesebb istenáldást, ha mindenki az igaz róm. kath. hitben egyesülne”. Ennek ellenére a következő évben (1773) mégis elérik, hogy a szerb pap mellett már görög papjuk is van.⁶⁹

Egy 1775-ös püspöki rendelet ⁷⁰ arról intézkedik, hogy tilták be a második rác pap működését Egerben. Parancsolják meg neki, hogy „három hetek el-folyása alatt ezen Városunkbul is kitakarodjon”. De mivel egrinek vallja magát, megengedi neki a püspök, hogy mint magánszemély továbbra is Egerben maradjon. De nehogy papként merészeljen itt működni addig, míg rajta kívül más pap lesz itt. Ezt közölni kell vele és ha itt marad, állandóan vigyázni kell rá, hogy betartja-e ezt a rendeletet. Ellenkező esetben azonnal „ki kell parancsolni” a városból.

1777-ből Gabriel Krestics ⁷¹ (Kresztus) pap nevével találkozunk még, aki azonban már jóval előbb is Egerben lehetett, mert egy 1755-ből keltezett városi jelentés őt már „öregebb rác pópa”-ként említi, aki csak „rácul” tud beszélni. A Prot. 3. oldala szintén megemlíti Gabriel Krestic egrri plébánost.

1784-ből két pap fungálása ismeretes: ⁷² Vitkovics Péter és Panich Péter. Ez utóbbi Vitkovics káplánja volt.

Az egyházi életben inkább csak a múlt század elején kezd jobban érvényesülni az egrri görög nem egyesült szertartású hitközségben a görög nemzetiségűek befolyása. 1803-ban Vitkovics Péter ezért is megy Budára és az 1804-ben megkötött egyházi egyezség is ezért mondja ki, hogy mivel két nyelven kell tartani a liturgiákat, az egyházközségnek legyen két papja, még pedig az egyik görög nemzetiségű, a másik, a káplán pedig szerb.

Vitkovics, a költő „Az ó-hitű magyar írókról” szóló kis elemfuttatásában még két egrri papról emlékezik meg, akik közül mindegyik csak néhány évet töltött azonban Egerben. Ezek: Alexovics Bazilius és Georgievics Aron, mindkettő a XVIII. század vége körül működhetett itt.

1814-ből Gregoroviis Gábor ⁷³ görög plébános nevével találkozunk, akiről a párbéharok alkalmával már volt szó, és aki akkor (1825-ben) már egész öreg ember volt.

A további lelkészek nevei időrendben: ⁷⁴

1866-ban: Nédits János, 1869—1878-ig: Jankovits György, 1881—1887-ig: Trifonovits János, 1889-ben: Milutinovics Mitrofan és 1893-tól kezdve Sztojanovics Mihály ⁷⁵, aki 1852. november 30-án született, a tanítóképzőt Zomborban, a papi szemináriumot Szrem-Karlovicán végezte el. Az ő működése alatt a hitközségnek már csak egy papja van — ő, tanítója nincs, de kántora még van. A szerb gyerekek a város más iskoláiba járnak.

Befejezésül az egrri görög hitközség papjaival kapcsolatosan még csak egy esetet említünk meg, ami az eklézsia nehéz anyagi viszonyaira mutat:

1816-ban a „Görög Natio” hozatott egy „barátot”; özv. Barakó Miklósné Hadsi Katalint arra kérte a hitközség, hogy ad-

jon kosztot a barátnak havi fizetés ellenében. Az asszony, bár akkor „rettentő nagy szükség és drágaság” volt, elfogadta az ajánlatot és paphoz illő becsületes kosztot adott neki. Azonban a hitközség keservesen fizetett és adósk is maradtak neki 25 Rf-tal. Kéri a városi tanácsot, hogy fizettesse ki a görög nácjival adósságát.

Elintézték a kérését.

Az utolsó egi szerb pap Kupuszárevics Sztyevo volt, aki 1912 körül került Egerbe és közvetlenül az első világháború kitörése előtt távozott onnan új állomáshelyére — Titelbe.

V.

A szerbek és görögök jelentősége Eger életében

Evlia Cselebi török utazó, aki a XVII. század második felében (1664—65) járt Egerben, azt állítja, hogy akkor Egerben a lakosság legnagyobb része bosnyák volt, akik kereskedéssel foglalkoztak. Igen gazdagok voltak, és akiket Iványi Béla ⁷⁶ szerint a törökök telepítettek ide még a XVII. század elején, hogy ellensúlyozzák a lakosság elnéptelenedését. Kik azonban ezek a bosnyákok? . . .

Lopasius Radoslav „Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium” c. gyűjteménye szerint 1557-ben a pécsi bég 400 rácot telepített le erőssége környékén. Van olyan vélemény is, hogy ezeknek az ivadéka a mai pécsi bosnyákok.****

Az egi hagyományok nem emlegetik a bosnyákokat és leginkább csak rácokról, vagy görögökről esik szó. Ez utóbbiak közé kell sorolnunk az Egerben fellelhető makedo-vlahokat, helyesebben a makedóniai görögöket is, akik főleg a XVIII. század második negyedében tűnnek fel nagyobb számban városunkban. Tekintettel arra, hogy a források a rácokat és görögöket is lépten-nyomon összetévesztik, összekeverik, feltehető esetleg az is, hogy a bosnyákokon is rácokat kell értenünk annál is inkább, mert hiszen arra van adatunk, hogy a szerbek (rácok) már a nagy beköltözés (1690) előtt is voltak Egerben. Azt pedig már Szederkényi ⁷⁷ is megemlíti, hogy Eger a vár visszavétele után (1687) török, rác és német ajkúak gyűlhelyévé lett. Az 1690-i összeírás Eger lakosságát négy részre tagolva, már valóban megemlíti a magyarok, németek és új keresztények (az itt maradt és keresztény hitre térő törökök) mellett a rácokat is. Ez utóbbiak száma 1696-ban már erősen megsaporodott és ugyanebben az évben az egi adófizetők névjegyzékében már 30 „rác” is szerepel, akik közül három neve mellett a görög származást tüntet-

ték fel.⁷⁸ Csakhamar ők alkotják a városi polgárság vagyonszámbeli elemét és a görögökkel együtt a kereskedelemben uralkodó szerepre tesznek szert.

A szerb kereskedők, akik még a török uralom alatt is találtak alkalmat kereskedelmi tehetségük gyakorlására, most a békés viszonyok közepette talán teljesen kezükbe kerítették volna a korszak egész kereskedelmét, ha nem akad még tehetségesebb versenytársuk a makedonoknak is nevezett görögökben.

Ezek a makedóniai görögök („makedo-vlahok”) főleg a karlócai béke (1699) után özönlöttek el hazánkat. A karlócai béke 14. pontja értelmében ugyanis a görögök a kereskedelmi életben bizonyos előnyökhöz jutottak, amelyeket kihasználva, egyre gyakrabban fordulnak meg Egerben is és így érdekösszeütközésbe kerülnek az Egerben már régebb idő óta kereskedelmi tevékenységet folytató szerbekkel. Amint később látni fogjuk, ez utóbbiak — az egri magyar és német kereskedőkkel együtt — éppen ezért sűrűn keresik fel panaszaikkal az egri hatóságokat, azonban a császári külpolitika iránya akkor olyan volt, hogy nem kedvezett panaszuk kedvező elintézésének. Az egyelőre még csak utazgató, vándor görög kereskedők ugyanis török állampolgárok voltak, Bécs pedig az orosz hatalommal való versengése miatt jóba akart lenni a török portával, és ezért nem gördített akadályt a görög kereskedők magyarországi térfoglalásának. Az 1718-as passzarovici béke pedig csak még jobban a görögök javára billentette a mérleget. E bébekötés alapján a görögök csak egy helyen és csak 3 százalék vámot voltak kötelesek fizetni a behozott áruikért, aminek következtében a belföldi kereskedők nem versenyezhetek velük. A görögök kezén hatalmas tőke halmozódott fel és könnyedén magukhoz kaparintották az ország kereskedelmi életének jelentősebb részét.

Pontosan ez volt a helyzet Egerben is. Amíg a török hódoltság idején Egerben a kereskedelem főleg a szerbek kezén volt, a török hódoltság után veszedelmes versenytársaik akadnak a görögök soraiban. Ezért mint régebbi egri lakosok, gyakran fordulnak panaszaikkal a városhoz és jogvédelmet kérnek a görögökkel szemben. Azzal érvelnek, hogy Eger súlyos napjaiban ők is vállaltak minden áldozatot és megosztották a terheket a város többi lakóival együtt. Kérik a görög kereskedők kiutasítását. Igéretet tesznek a városnak arra vonatkozólag, hogy bér ellenében átveszik a görög üzleteket, ők is hoznak török árut és mindenben engedelmessé válnak a törvényeknek. E surlódások ellenére is azonban úgy látszik, hogy nagyobb üzleteiket közösen bonyolítják le. 1788 táján pl. az egri görög és szerb kereskedők bányatársulata szervezte meg a dédes-tapolcsányi magánrészvé-

nyes vasgyárat a parádi timsóbányával közös üzleti vállalkozás keretében.

A szóban forgó bányatársulatot 1775—76-ban hozták létre az egri görög és szerb kereskedők, akik Eger iparosága köreiben kifejtett hitelügyleteik következtében a korai kapitalizmus időszakában jelentős kereskedelmi tőkére tettek szert. Az említett dédesi vasgyár 85 darab részvényéből 35 részvény Totovics Antal egri szerb kereskedő kezében volt, így ő volt a gyár fő-részvényese. Rajta kívül más szerbek is részt vettek a vállalkozásban, a többek között pl. Csetiri György.⁷⁹

Totovics Antalnak nem a bányarészvények alkották kizárólagos jövedelmét. Több évtizeden keresztül bolttal rendelkezett Egerben, a társa Bezuha János görög kereskedő volt, akinek a 70-es évek végén bekövetkezett halála után — miután az örökösök kielégítette — egyedül vezette üzletét tovább 1821-ig, amikor bírói zár alá került egész vagyona.⁸⁰

Az egri görög és szerb kereskedők 1748 után a nagykereskedelem mellett a kiskereskedelemben is kiépítik pozícióikat. Kiváltságuknak megfelelően, eleinte inkább csak török árukat: posztót, fűszert, bort szállítottak ide, később azonban elsősorban a híres egri bor eladásával foglalkoztak, amelyet Lengyelországba exportáltak. Nevezetesebb borkereskedők: Duzy Demeter, Topiczky György, Sztajovics Mihály. Általában német, török és egyéb külföldi árukkal, házi- és konyhaszerekkel, közszükségleti cikkekkel, élelmiszerekkel, állati bőrökkel, illatszerekkel, festékekkel és kenőcsökkel kereskedtek. Élénk kereskedelmi kapcsolataik voltak Kassával, Tokajjal, Pesttel, Debrecennel és főleg a Tisza menti helységekkel, ahol gabonát és marhát vásároltak. Foglalkoztak az alföldi marha kiszállításával is elsősorban Bécsbe.

Érdekeik megvédésére, tevékenységük fokozására kereskedelmi társaságokat, kompániákat alakítottak az egri görög és szerb kereskedők. A XVIII. század közepén az egri kompánia az egyik legtekintélyesebb volt az országban. Messzi földön ismertek voltak az egri társaságok, különösen a következők: Nikola Adám et Comp., Csetiri-Báró, Sárpe János et Comp., Báro Demeter et Comp., Rákó Kristóf et Comp., Albánszky György—Báró György és Argilus János et Comp. Mindezek a cégek jelentős tőkével rendelkeztek, amelyet nem hagytak heverni, hanem forgatták: befektették nagyobb bevásárlásokba, hiteleket nyújtottak kamat fejében és vállaltak különböző megbízásokat. Jogi helyzetük eleinte — a városi tanács 1698-as rendelete értelmében, amely a kereskedők testületének privilégiumát szabályozta — azonos volt a többi egri lakoséval. Azok, akik még nem voltak egri polgárok. 24 Ft taxa lefizetése ellenében polgárjogot

is nyerhettek, sőt tisztségeket is viselhettek ugyanúgy, mint a magyarok és németek.

Nem hiába idézi Marczali Henrik ⁸¹ II. József szavait: „Védeni kell az... Egerben... hasznos kereskedést űző rácozkat”. Ők a görögökkel együtt nagyban hozzájárultak kereskedelmi tevékenységükkel a megye gazdasági életének a fellendítéséhez, a környék iparosításával — bár egyébként az iparban játszott szerepük jelentéktelen — pedig feltétlenül a haladás ügyét szolgálták. Ennek ellenére az egri kereskedők nem nézték jó szemmel tevékenységüket és a város sem adta meg nekik mindig a szükséges támogatást. Ugyancsak Marczalinál olvashatjuk, hogy „mindenféle ürügy alatt kizavarták birtokukból az egri, a közjónak hasznos kereskedőket (a rácozkat)” és áruikat elárverezték. ⁸²

Az egri szerb és görög kereskedők üldözésének különböző okaira mutathatunk rá. Bár üldözésükben fontos szerepet játszott a vallási féltékenység és a vallási fanatizmus is, annak legfontosabb oka mégis inkább politikai és gazdasági okokban keresendő. Más helyen már említettük, hogy Fenessy püspök 1694-ben egyezményt kötött a várossal, amely szerint a város szabad királyi joga megszűnik és Egerben csak katolikusoknak szabad letelepedniük. Ebben az egyezésben a szerbek egyesült hitű rácoz néven szerepelnek, ami azt jelenti, hogy felvették a görögkatolikus hitet (természetesen nem a maguk jószántából), vagyis unióáltak.

A görögkatolikus unió megteremtésére irányuló első kísérletek a XVII. század végére nyúlnak vissza. Egyes jezsuiták — Hevenesi Gábor, Ravasz Ferenc és Szentiványi Márton — elgondolása volt az, hogy a görögkeletiek „megtérítésénél” csak a lényegre, a pápaság elismerésére és a dogmatikus egység megteremtésére kell törekedni, míg a görög szertartásokat érintetlenül lehet hagyni. Ezt a programot 1689-től kezdve Kollonics Lipót valósította meg. A katolicizmussal való uniót elfogadó (unitus, vagy uniátus) papokat — még az esetben is, ha jobbágyszármazásúak voltak — gyermekeikkel együtt kivették a jobbágyorsból, és jogi, politikai, társadalmi szempontból egyaránt a katolikus (római szertartású) papokkal tették egyenrangúvá. A Rákóczi szabadságharc leverése utáni időkben, a XVIII. század 30-as éveiben a pénzre és jogokra mohó papság tömegesen fogadta el az uniót.

Hasonló eredményt értek el a román papság körében. Itt az 1738-ban alapított balázsfalvi püspökség lett az egyházi unió központja.

Sokkal kevesebb sikerrel jártak azonban az unió megteremtésére irányuló törekvések a szerbeknél. A jelentős katonai ked-

vezmények birtokában élő szerb határőrök és hasonló kiváltságokat élvező papjaik számára az unió nem jelentette azt a vonzóerőt, mint elnyomottabb román és ukrán (ruszin) hittestvéreik számára. Sőt, a szerb pravoszláv papok erőteljes ellentérfítést is tudtak végrehajtani. Az unió további megerősítésére előbb a keleti területek kat. püspökei mellé uniált helynököket rendeltek (pl. az egi érseknek ilyen helynöke volt Munkácson), majd 1771-ben felállították az önálló munkácsi püspökséget — Eszterházy Károly egi püspök akarata ellenére —, melyet 1777-ben a nagyváradi uniált püspökség alapítása követett. A Karlócán székelő pravoszláv pátriárkák erőteljes ellenakciója következtében azonban az unió mindvégig csak részleteredményekkel volt kénytelen megelégedni.

Egerben is az unió volt az előfeltétele a polgárjogok elnyerésének. Különösen gróf Erdődy Gábor egi püspök (1715—1744) serénykedett e téren, de egy uniált egyháztörténeti író ** még ő róla is azt jegyzi meg, hogy bár „eleget cselekedett...., de nem tudott semmit sem elérni (az egi rácok uniálásában), mert a várparancsnokok nemhogy nem segítettek, de inkább akadályozták a törekvéseit....” Ezek után ha nem is bizonyítható, de nagyon alaposan feltételezhető, hogy már 1694-ben sem tértek be az összes Egerben élő szerbek a római szertartású egyházba, sőt a levéltári adataink inkább azt igazolják, hogy a szerbek jelentékenyebb része kezdettől fogva nem engedelmeskedett a földesúri kényszernek. Később még azok is, akik uniáltak, orosz papok hatására visszatértek a görögkeleti vallásra. Ezek az orosz papok annak a barátságnak a következtében kerültek Egerbe, amelyet Rákóczi Ferenc tartott fenn Nagy Péter orosz cárral. Ismeretes, hogy Rákóczi, aki a szabadságharc idején néha heteket, sőt hónapokat is töltött Egerben, 1708 augusztus 10-én itt fogadta a cár követeit is, akik hat napig tartózkodtak Eger falai között. A követség célja az volt, hogy a két uralkodó között elmélyítse a barátságot. I. Péter Rákóczi révén igyekezett megszerezni magá-

Mármost azonban Erdődy püspök éppen a Fenessy-féle nak a francia király barátságát is a svédek ellen. *** egyezésre hivatkozva, elvette a görögkeleti szerbek kiváltságait s ezentúl ugyanúgy kezelte őket, mint a többi „akatolikus” elemet, vagyis mint a protestánsokat. Nem vehettek tehát ingatlant, nem vették fel őket a céhekbe és vallásuk gyakorlatát is akadályozták.

Az egi szerbek azonban sohasem ismerték el, hogy őket joga volna az egyháznak az említett egyezés alapján elnyomni. Sőt éppen ők azok, akik gyakran hivatkoznak beadványaikban a „Transactio”-ra, a Fenessy-féle egyezésre, mint amely kifejezetten az ő jogaikat biztosítja.

Az egri szerbek elnyomásának politikai okát abban kell látnunk, hogy mindenáron igyekeztek őket beleolvasztani a katolikus Habsburg-birodalomba és ez természetesen különös erővel kellett, hogy kidomborodjék éppen egy püspöki egyházmegye székhelyén, vagyis éppen Egerben. Bármilyen fontos szerepet is játszott azonban elnyomásukban a vallási fanatizmus — amint ezt Nikola Ádám cégével kapcsolatosan később látni fogjuk —, mégis, ismételten hangsúlyozva, inkább azokra a gazdasági okokra kell irányítanunk figyelmünket, amelyek szoros kapcsolatban állanak a Habsburg-kormányzat általános gazdaságpolitikájával.

A magyarországi szerbség kereskedelmi tevékenységét alapvetően határozta meg a bécsi udvar Magyarország felé érvényesülő gazdaságpolitikája. Ez a gazdaságpolitika — mint a XVII. századi feudális abszolutisztikus monarchiáké általában — merkantilista, protekcionista jellegű. Célja, hogy fejlettebb nyugati szomszédjainak ipari konkurenciájától a maga fejlődő iparát védővámokkal, iparpártolással, állami irányítással védelmezze. A bécsi gazdaságpolitika ezt a védelmet csupán az osztrák iparnak adta meg (főként Sziléziának az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban történt elvesztése óta), Bécsben alapítottak iparpártoló bankokat (Staadtbank, Universal Bancalitas) és kereskedelmi társulatokat, míg Magyarország a fejlődésre hívatott ipari terület nyersanyagtermelő és felvevő piacának gyarmati szerepére volt kárhóztatva. Ezt a tendenciát a leghatározottabban az 1754. évi vámtarifa juttatja kifejezésre, amely lehetetlenné tette az Ausztrián kívüli külfölddel való kereskedelmi forgalmat. Ausztriából behozott áruk 3 százalékos, más, külföldről behozott áruk 30 százalékig terjedő vámterhet fizettek. A külföldre irányuló kivitel is az osztrák fogyasztás szükségleteinek érdekében lévő korlátozásokat szenvedett. A Habsburg gazdaságpolitika tehát, amely Ausztria számára protekcionizmust jelentett, nálunk mesterségesen is lefékezte a gazdasági élet amúgyis vontatott kibontakozását, és különösen akadályozta az Ausztrián kívüli területekkel folytatható kereskedelmet. Mindez a magyarországi szerb és görög kereskedőket a legérzékenyebben érintette: hiszen gazdasági tevékenységük fő bázisa éppen a Balkánnal folytatott árucseré volt.

A mindenkori szükségleteknek megfelelően azonban a súlyos megszorítások alól mentességet is adtak. Ilyen könnyítésekben részesültek alkalmilag a szerb és görög kereskedők is. Ezek a Törökországból behozott árukra — mint már említettük — jelentős vámcsökkentést kaptak. Ennek révén a magyar kereskedőkkel kedvező feltételek mellett vehették fel a versenyt, ami persze másrészt a féltékenykedés, kereskedelmi harc kiéleződésére vezetett.

Bécsnek a magyarokkal szemben tanúsított gyarmati vámpolitikája mellett tehát, amely szintén a görög kereskedők malmára hajtotta a vizet, az egri kereskedők nap mint nap tapasztalhatták azokat a hátrányokat, amelyeket számukra itt a szerb és görög kereskedők térhódítása jelentett. Ezek ugyanis a számukra engedélyezett török árukon kívül később elkezdik a belföldi, sőt helyi iparcikkek árusítását is Egerben. Ezért — mint a későbbiekből kiderül — Eger iparosai számtalan panaszt emelnek ellenük. A város, tekintettel arra, hogy a kormány a már említett külpolitikai okok miatt egyelőre nem tudta visszaszorítani a görög kereskedőket, hoz is különböző intézkedéseket ellenük, így pl. tilos nekik a helyi iparosok munkáinak a felvásárlása, nem vehetnek házat, sátraikat a piacon csak a hátsóbb sorokban állíthatták fel, stb. Ezeknek az intézkedéseknek valójában azonban csak akkor lett foganatjuk, amikor — újabb külpolitikai változások következtében — a XVIII. század hetvenes éveiben közbe nem lépett s meg nem akadályozta a kormány, hogy Magyarország „második Makedóniává” változzék. Most már egymásután jelennek meg a kormány rendeletei a görög kereskedőkre vonatkozólag, melyek közül legfontosabb egy 1769-i rendelet, amely szerint a görögöknél lévő tiltott árukat el kellett kobozni. Egerben azonban már 1768-ban bezáratta a magisztrátus néhány görög kereskedő boltját és átvizsgáltatta a bennük lévő árukat. Ez intézkedés során számos túlkapásról tanúskodnak a levéltári iratok. Ezek közül kiemelkedik Nikola Ádám és Társai ügye, amelyről később külön fejezetben lesz szó.

A görög kereskedők helyzetét még komplikálta az is, hogy azok folytonos vándorlásban voltak Magyarország és Törökország között, nagy részük még a hűségesküt sem tette le, honosságuk bizonytalan volt és mivel sok pénzzel rendelkeztek, az a veszély állott fenn, hogy esetleges török-magyar háború kirobbanása esetén ők, mint török álampolgárok, magyar szempontból károsan befolyásolhatnák az események alakulását.⁸³ A helyzet tisztázása végett 1752-ben a helytartótanács rendeletet bocsátott ki, hogy a görög és szerb kereskedőktől mindenütt hűségeskü veendő ki és akik ezt nem akarják letenni, azokat 6 hónap elteltével az országból ki kell utasítani. Az esküforma így hangzott:

„Én, aki eddig a törökországi porta jobbágya voltam, mivel most már a magyar király igaz hívű jobbágya kívánok lenni, kötelezem magam, feleségem és utódaimat arra, hogy Törökországgal mindennemű kapcsolatot megszakítok, megszakítom még az ottani ismerősökkel vagy barátokkal való levelezést is, csak a magyar király hű polgára leszek, betartom a törvényeket, szokásokat, a hazát oltalmazni fogom utolsó csepp véremig, a

rám eső terheket vállalom, a földesurakhoz, akiknek a földjén lakom és előljáráimhoz tisztelettel fogok viseltetni, adómat leróvóm, nem leszek pártütő”.

A valóságban teljes polgári jogok birtokába azonban még a hűségeskü letétele után sem juthattak és a megye még az 1781-es türelmi pátenst sem akarja akceptálni, amely szabályozta a nem egyesült görög szertartásúak vallási gyakorlatát is. Kereskedelmi tevékenységüket ezután is különböző rendeletekkel korlátozzák.

Egy 1725. III. 16-ról kelt várostanácsi jegyzőkönyv szerint a szücsök panaszkodnak, hogy az eгри „kapzsi rácz botosok” elveszik a kenyerüket. Határozatot hoznak ellenük: ha a „görögök, vagy ráczok” ezután is megszegik a rendeleteket, akkor pénzbüntetésen kívül elkobozzák áruikat is. Megtiltják nekik, hogy báránybőrökkel, nyersbőrökkel kereskedjenek. Ezt már csaknem negyedszázaddal előbb is erősen tiltotta a város.⁸⁴

Panaszkodnak ellenük a szappanosok és szíjgyártók is, de leginkább a gombkötők panaszkodtak a görög kereskedők ellen. Az eгри rác kereskedőket el is tiltják a gombkötőmunkák árulásától, mire azok élénken tiltakoznak a határozat ellen, mondván, hogy közülök 1 — 2 majdnem több adót fizet, mint az egész Gombkötő Céh.⁸⁵

Volt azonban panaszuk az eгри görög kereskedőknek is. 1783-ban pl. arra kéri a városi tanácsot, hogy azt a bogdányi lakost, aki „Bőjt óta” itt mások olajával kereskedik, az árusítástól tiltsák el, mert ők (az eгри görögök) fizetik itt az adót és nem a bogdányi kereskedő.

Jogcsorbítást látnak az eгри görög kereskedők abban is, hogy „fertaj mester szolgálatra” kényszerítik őket.⁸⁶ A fertálymesterség ugyanis Egerben eleinte igen terhes tisztség volt és csak később, a XVIII. század vége felé, főleg a XIX. század elején vált igazi megtiszteltetéssé. Adóintő cédulák, hivatalos iratok kézbesítése, felügyelet a rendre — íme, ezek voltak a fertálymester kötelességei. A kereskedőkre nézve, akiket lefoglalt az üzleti élet egész nap, ezeknek a kötelességeknek a teljesítése nem járhatott tetemes anyagi veszteség nélkül. Ezért szerettek volna tőle megszabadulni az elfoglaltabb polgárok, köztük pl. a következő szerb és görög kereskedők is: Sarpe, Kapitány, Totovics és Alexovics. Ez utóbbi, Alexovics János — a néhány évvel ezelőtt elhalt. utolsó eгри szerb, Alexovics pékmester egyik őse — beadványában részletesen ki is fejtí indokait: az adót fizető kereskedők mentesek e szolgálat alól, mert „csak a belső köznépet illeti ez a szolgálat” és mert az eгри kereskedők mindig mentesek voltak ez alól a „szörnyű és hálátlan teher” alól.

Nem érzik jogosnak azt sem, hogy harangozójuktól katona-

Actenmäßige Darstellung

des
aus Religions-eifer
von dem römisch-katholischen Bischoff von Erlau
Grafen

Carl von Esterhazy de Galantha
bewirkten Umsturzes
des zu Erlau vorwahls Lebenden
Adam Nicolaischen Handlungshauses
griechischer Religion

samt
einer rechtlichen Beleuchtung
der verschiedenen Erkenntnisse
welche auf die
wider gedachten Bischoff angestellte
Entschädigungsklage
vorgangen sind.

Mit beygefüigten Actenstücken welche mit allerhöchst R. Kön.
Genehmigung abgedruckt worden.

Auf Verlangen der Mitinteressirten und Gläubiger der Compagnie
oder des Adam Nicolaischen Handlungshauses.

Göttingen
bey Johann Christian Dieterich

1794.

tartást követelnek. Ezért azt panaszolják, hogy alig kapnak már harangozókat is. Ez utóbbiak csak olyan feltétellel állnak szolgálatba, ha elintézik nekik, hogy mentesek lesznek a katonatartástól. Ahogy a r. k. harangozónak is van mentessége, legyen nekik is. Az ő harangozói is vigyáznak az egész városra a toronyban (ha — Isten őrizz — tűz ütne ki, ők azonnal jelt adnak, „ezenkívül az égi háborúknak idején is szorgalmasan vigyáznak és amidőn szükséges, harangoznak’’) ⁸⁷

A 18. század első három negyedében a kereskedelemben szinte görög egyeduralkodó volt Egerben. A bor- és búzakereskedést a 70-es évekig teljes egészében ők bonyolították le. A rácz kereskedők ügyeivel külön bíróság, a „Rácz Kompánia Bírósága” foglalkozott.

Már említettük, hogy a városi magistratusban a szerbek is résztvettek a Fenessy-féle egyezés alapján, időközönként azonban kirekesztették őket jogaik gyakorlásából. Az 1792-es városi tisztújítás hozta felszínre ez irányú sérelmeiket. ⁸⁸ Az egri görögök és szerbek tiltakoznak a tisztújítás ellen, mert nációjukból oda „tsupán” egyet javasoltak, a többiek pedig nem közéleti férfiak. Szerintük jobban meg kellene válogatni a tanácstagokat, mivel a „városi Tiszti Hivatal tisztviselői a lakosok verejtékéből kapják fizetésüket” és amúgy is „sokféle előszámlálhatatlan nyomorgatások között sinlődő Eger városa”. Hivatkoznak a Transactoria, amely bizonyítja, hogy nekik joguk van a tanácsbeli hivatalhoz, mert a görög és rác náció évenként sokezer forint adót fizet és kirekesztésük már eddig is igazságtalan volt. Megemlítik I. Lipót rendeletét, amely szerint a görög és rác náció számtalan érdeme alapján az egész országban polgárjogot nyert, hivatkoznak arra, hogy a városi tanácsnak görög és rác nyelvű iratokkal is akad dolga, legyen hát ott olyan valaki, aki érti ezeket a nyelveket, hogy igazságosan el tudja intézni a felmerülő, főleg kereskedelmi ügyeket. Igaz — ismerik el —, hogy nincsenek közöttük jogtudó emberek, de megvan a „természetes jogismeretük, értelmük” és így az ügynek szolgálatára lehetnének. A jövőben pedig — ha erre mód lesz — taníttatni fogják gyerekeiket a „törvényes tudományra” (a jogra). A felsoroltak alapján azt kérik, hogy közülük is választható legyen Actualis és Supernumerarius, hogy számosabban lehessenek közülük is a „Kis Tanács”, a „Belső Tanács” és a „Külső Tanács” tagjai.

A városi levéltár sok irata igazolja, hogy az „Egri Görög és Rácz Natio” kérését teljesítették és így ők is szerepet kaptak a város vezetésében. Iskoláik és papjaik révén is jelentős társadalmi megbecsülést biztosítottak maguknak, amely csak fokozódhatott akkor, midőn 1705-ben az egri szerbek Rákóczi szabadsághozalmához csatlakoztak annak ellenére, hogy a szerb patriar-

chát, Csernojevics Arzent sehogysem tudta rávenni II. Rákóczi Ferenc a csatlakozásra.⁸⁹

Egyébként Rákóczival kapcsolatban egy, az egri görögkeleti egyházközségi levéltárban elfekvő és 1727-ből származó kézirat érdekes eseményről tudósít. Először is megtudjuk belőle, hogy Eger felszabadításában annak idején már szerbek is résztvettek. Egy német tábornok parancsára Eger felé igyekeztek az egyik csapatosttel, hogy felszabadítsák Eger a törökök kezéből. „Magunk Tisztyei alatt egy különös sánczot fel hánytunk, és birtunk, S-végtére nagy ellentkezés és veszedelem után Nemes Vitézi indulattal az Egri várost megvettük, és ismét a Császári hatalom alá hoztuk.”

Másodszor pedig az is kiderül belőle, hogy mikor gróf Zinzendorffnak, Eger vár katonai parancsnokának át kellett végül is adni a várat Rákócziéknak 1703-ban (?), az egyezés értelmében a vár rác védőinek szabad elvonulási jogot biztosítottak Budára. II. Lipót rendeletét, amely szerint a görög és rác nációnak számtalan Népes sor vitte őket Buda felé, útközben azonban a kurucok megagitálták őket, hogy menjenek vissza Egerbe és csatlakozzanak Rákóczihoz. A szerbek kötélnek álltak, visszatértek Egerbe, de úgy látszik, az egri kurucok csak bizalmatlanok maradtak velük szemben, mert valamennyit tömlőbe dugták. Csak akkor szabadultak ki a börtönből, mikor 1710-ben megint a császáriak kerekedtek felül és legyőzték a kurucokat.

A XVIII. század utolsó negyedében a görög kereskedők helyzete megrosszabbodott Egerben. Azok, akik letették a hűség esküt, magyar állampolgárok lettek, de így viszont elvesztették azokat az előnyeiket, amelyeket mint török állampolgárok élveztek. A Habsburgok vámpolitikája most már ugyanúgy sújtja őket is, mint a magyarokat és németeket. Egyre több magyar és német kereskedő jelenik meg a színtéren, a görögök és szerbek kereskedelme pedig háttérbe szorul. Az egri szerbek és görögök lassanként eltűnnek vagy felszívódnak a magyarság tengerébe. Úgy gondolom, ezt a folyamatot élénken szemlélteti az a kimutatás is, amelyet az „egri görög keleti hitvallású anyaegyház” anyakönyveinek levéltári másolatai alapján közlünk alább:

Évf.	Születések száma	Házasságok száma	Halálozások száma	Évf.	Születések száma	Házasságok száma	Halálozások száma
1827	8	1	6	1831	5	2	9
1828	6	—	5	1832	11	—	12
1829	6	3	9	1833	7	—	9
1830	5	1	6	1834	6	3	14

Évf.	Születések száma	Házasságok száma	Halálozások száma	Évf.	Születések száma	Házasságok száma	Halálozások száma
1835	5	1	12	1867	1	—	3
1836	9	—	2	1868	1	—	—
1837	2	2	14	1869	—	1	4
1838	7	—	10	1870	—	1	1
1839	5	2	6	1871	1	1	9
1840	6	2	6	1872	1	3	4
1841	3	1	4	1873	1	—	5
1842	2	1	4	1874	—	1	3
1843	3	1	3	1875	1	—	2
1844	6	2	7	1876	—	1	2
1845	3	—	4	1877	4	—	2
1846	4	—	3	1878	—	—	2
1847	3	—	6	1879	1	—	1
1848	2	—	13	1880	—	1	1
1849	—	—	5	1881	1	1	3
1850	1	—	3	1882	1	1	2
1851	—	1	2	1883	1	—	—
1852	2	—	1	1884	—	—	2
1853	1	—	6	1885	1	1	—
1854	1	1	4	1886	—	—	2
1855	—	—	1	1887	—	—	2
1856	3	—	—	1888	1	1	2
1857	2	—	2	1889	1	—	1
1858	2	—	2	1890	2	—	2
1859	—	—	2	1891	1	—	2
1860	1	—	—	1892	—	—	—
1861	2	—	4	1893	—	1	4
1862	—	—	—	1894	1	—	2
1863	1	1	2	1895	3	—	4
1864	—	—	2	1896	—	—	—
1865	—	—	—	1897	3	—	2
1866	1	—	3				

Ezekhez az adatokhoz nem kell kommentár, ez a helyzet a XIX. században. Ezért írja Breznay is róluk a következőket: „De nem folytatom a kereskedők és iparosok panaszait a görög és rác kereskedők ellen, mert hiszen lassankint tárgyaltalanok is annyiban, hogy az effajta merkatorok... elfogynak. Ha maradt is közülök Egerben egy pár, az nem volt többé görög, hanem magyarrá lett szép csöndesen.”⁹⁰

Tényleg, a szerbek és görögök közül most már egyre többen kötnek házasságot magyarokkal és németekkel. Egymásután veszik fel őket az egri „Purgerek” (polgárok) közé és visszanyerik régi jogaikat: vehetnek házat, szőlőt és földet is.

1817-ben már magyar nyelvű nyomtatott meghívóval hív-

ják meg a híveket a „Szent Miklós Templom Curatorai”. Ime a szöveg:

„Demetrovits Istvány Ur a nem egyesült görög Hiten lévő Egri Közönségnek a Templom Házánál tartandó Köz Gyűlésében Aprilis Holnapnak 10 ikén reggeli 9 órára 1817 meghívataik, a mellyben is minden Köttagja a Községnek mulhatatlanul megjelenni kéretetik.”

* * *

Egerben a XVIII. században és utána még sokáig a klérus képviseli a hatalmat. Láttuk, hogyan akadályozta a r. k. egyház az egri szerbek és görögök vallási és kulturális életét. Erdődy püspök még azt is megtette, hogy idegen, „rusznyák” (valószínűleg: uniált) papokat hozatott Egerbe szerb, vagy görög papok helyett, elvette harangjukat és amikor már sehogysem bírt velük, egyszerűen bezáratta templomukat. Egy egész esztendőn át „hadi strássa” állott templomuk előtt. Ilyen előzmények után könnyű megérteni, hogy csak egy véletlen akadályozta meg az egyházat 1948-ban abban is, hogy a műemléknek nyilvánított rác-templom gazdag és értékes ikonostázát el ne hordassa onnan, mert már minden intézkedés megtörtént, amikor megérkezett Egerbe Szergej Galeckij görögkeleti plébános, és kizárólagosan az ő közbelépésének köszönhető, hogy a templom megmenekült a pusztulástól.⁹¹

Az egri szerbség azonban minden akadály ellenére is teret hódított a 18. századi Egerben, a város fejlődésének az elején és a 18. század derekán pedig vitathatatlan érdemeket szerzett közhasznú tevékenységével magának. Fejlődését a r. kat. egyházon kívül nagy vetélytársa: a görög nemzet zavarta meg néha és ennek a nyomait tükrözi az a vizsgálat, amelyet a város folytatott le a szerbek ellen 1802-ben.⁹² Azzal vádolják őket, hogy püspökük, az újvidéki püspök sértő hangú levelet intézett Vitkovics Péter egri szerb paphoz. A sértegetések azokkal a villongásokkal kapcsolatosak, amelyek a hitközség szerb és görög tagjai között törték ki és amelyekre csak a már idézett 1804-es nagy kibékítő gyűlésük tett bizonyos mértékig pontot. Már kilenc évvel ezelőtt, 1793-ban felmerült az a kívánság egyesek körében, hogy sátoros-ünnep első napjaiban a templomban görög nyelven folyék az istentisztelet. Vitkovics Péter, akkori szerb plébános ebben az ügyben püspökéhez fordult, aki körülbelül a következő tartalmú levélben válaszolt neki (Vitkovich emlékezetből adta elő a levél tartalmát kihallgatása idején, 1802-ben):

„Megkaptam levelét, melyben arról panaszkodik, hogy a görög és oláh (makedo-vlah?....) nemzet „nyughatatlankodik”, de Kegyelmed vigyázzon a maga kedves egészségére..., ezek olyanok, hogy a magok hazájokban nyughatatlankodván, és mindenütt,

a hol egyesítve vannak, a mi Nemzetségünknek egyenetlenséget okoznak, úgy hogy Eö Felsője is meguntá már. — Vegye például Kegyelmed a Pesti Plébánost Páter Jánost, ki noha sokat szenvedett tülök mégis, mivel nagy szívü volt, semmitsem tehetek ellene, azért Kegyelmed is semmiben ne engedgyen a Görögöknek, hanem tartsa magát az mi rendelésekhez, mert ha valamit engedne nékik, azok, akik hallottak a Kegyelmed betsületes nevét, azt mondanák, hogy Kegyelmed aztat nem tselekszi Keresztényi szeretetbül, hanem érdekbül... az Interessentia pedig nem illik olyan emberhez, amint Kegyelmed. —”

Ennek a Vitkovics Péternek volt a fia a bevezetésben már említett Vitkovics Mihály, a költő, akinek születése 100-ik évfordulóját 1878 augusztus 25-én ünnepelte meg Eger városa. A költőről Greguss Agost egykori kritikus ezt írta:

„Mi magunkénak valljuk őt, s örülünk, hogy a szerbek is magukénak vallhatják”.⁹³

Ha az egri szerbek csak Vitkovics Mihályt, az „egri születésű koszorús költőt”, a haladó szellemű férfiút adták volna a Hazának, akkor is méltók lennének arra, hogy az itt leírt sorok továbbra is őrizzék és ápolják emléküket.

Az egri görögök emlékét a szerbekkel közösen épített gyönyörű copfstílusú rác-templomon, sok-sok görög nyelvű jegyzőkönyvön és más iraton, valamint néhány sírfeliraton kívül ma már csak egyetlen szűk kis utca, a Görög-utca őrzi Egerben. Nagyrészt azonban a görögök emlékét idézi az az ügy is, amellyel a következő fejezetben kívánunk foglalkozni.

VI.

A Nikola-ügy

A leghíresebb kereskedő-cégek közé tartozott Egerben a XVIII. században a Nikola Adám és Társai cég. A század második felében négy tagja ismeretes: Nikola Adám, Balla Adám, Dusa György és Kapitány György. Valamennyien Moszkopolból, Makedóniából származnak. Valószínű, hogy Dusa és Balla szerbek, Nikola és Kapitány (Panakosztá) pedig görögök voltak. Nikola görögségét bizonyítja egy 1745. január 1-ről kelt kötelezvény, amely alatt saját görög nyelvű aláírása szerepel. A cég 1747-ben polgárjogért folyamodott a püspökhöz, aki azonban nem teljesítette a kérését.

A Nikola-cég német, török és egyéb külföldi áruval kereskedett. Valóságos nagyáruház volt a boltjuk, ahol fellelhetők voltak a legkülönbözőbb árufajták. Volt ott vászon, bíbor, posztó,

bársony, csokoládé, bélés- és szőrmeáru, ékszer, csipke, tajték-pipa, pamut stb. Összekötötésben állottak francia, német és olasz cégekkel is. Kezük elért az ország legtávolabbi zugába, csaknem minden nagyobb városban vannak adósaik és hitelezőik.

Boltjuk, amelyet évről-évre béreltek a várostól, a régi városháza épülete alatt volt. A bérlés egyik feltétele szerint csak a „török jobbágyoknak megengedett” ún. „török” árukkal (fűszer, posztó, bor) kereskedhetnek, ők azonban ezt a tilalmat sokszor megszegték és ezért Eger város tanácsa 1768-ban bezáratta üzletüket. Mint látni fogjuk, a cég azonban elsősorban a klérusnak tulajdonítja az egri görög kereskedők tevékenységének a megakadályozását.

Már Marczali is szól arról, hogy az egri görögkeleti vallású kereskedőket mindenféle ürüggyel elkergették birtokukból és elárverezték áruikat. Egy 1794-ben Göttingenben megjelent, ismeretlen szerzőtől származó német nyelvű könyv valósággal akta-szerűen igyekszik ezt igazolni. Már az alább közölt könyv címe is sokatmondó, nagyon jellegzetes.

Elég erre csak egy pillantást vetnünk és már előttünk a vád: Eger egykori püspöke, gróf Eszterházy Károly „pusztán hitbuzgalomból” romlásba kergette a Nikola Adám-féle kereskedőcéget. A városi levéltárban elfekvő iratok lényegében igazolják a könyv adatait, éppen ezért érdemes lesz talán végigfutni a könyv történetén és tartalmán.⁹⁴

Az előszóból megtudjuk, hogy a könyv kiadását gondos előkészítés előzte meg. Összegyűjtötték mindazokat az aktákat, amelyek a szóbanforgó esettel és általában az egri görög kereskedők életével kapcsolatosak, majd 1789. VII. 9-én engedélyt kértek az udvari kancelláriától azok kinyomtatására. II. József császár engedélyezte a könyv megjelenését.

Bár úgy látszik, írja az ismeretlen szerző művében, hogy egy magános kereskedőcég bukásának a története nem tarthat számot a nagyközönség érdeklődésére, de senkise veheti mégsem rossz néven egy ártatlanul elnyomott, elszegényedett családtól, ha a becsületét meg akarja menteni, és feltárja azokat az okokat, amelyek a csődjét előidéztek.

A család összeomlása annál érdekesebb, mert II. József is pártfogolta őket. A császári jóakarát sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy ellensúlyozni tudja az egri püspök határtalan vallási féltékenységét, aki félrevezette a császárt, büntetlenül tönkretett egy virágzó kereskedő-családot, különböző ügyeskedésekkel kibújt a már meghozott bírói ítéletek végrehajtása alól, sőt fokozatosan és egyenesen kijátszotta azokat. Eddig az előszó és most a történeti háttér következik.

A XVIII. század eleje óta tekintélyes számú görögkeleti vallású török alattvaló telepedett le Egerben kereskedelmi tevékenység folytatása végett, ahol a teljhatalmat a püspök gyakorolta.

A város magistrátusának egy 1732-ből származó okirata ⁹⁵ bizonyítja, hogy a görögök kereskedelmi tevékenysége a város lakóira nézve hasznos volt és hogy Egerben való megtartásuk nemcsak előnyös, hanem szükséges is. Tanúsítják, hogy mindenkor kivették részüket a közteher viseléséből, már több mint 20 éve Egerben vannak és sok honfitársuk már a polgárjogot is elnyerte itt. A görög kereskedők hatalmas összegeket fordítottak a közjóra és elköltözésük roppant veszteség volna a városra nézve, mert azt az adóterhet, amelyet eddig ők viseltek, elköltözésük esetén az amúgyis nagyon szegény köznéppnek kellene viselni és ez teljes anyagi romlásukat idézné elő. Kár volna értük már csak azért is, mert ők sokkal olcsóbban adják áruikat, mint a többi egri kereskedő. Ezenkívül azért, hogy gyakran látogatják a különböző vásárokat, mind az egri, mind a környékbeli fuvarosoknak nagy hasznot hajtanak, így az utóbbiak tudnak megfelelően adózni és magukról gondoskodni, amire különben nem lennének képesek,

A görög kereskedők kereskedelmi jogait az osztrák udvar és a török porta között megkötött 1739-i békeszerződés 11. pontja biztosította. És bár egy 1741-ben kiadott királyi rendelet csak török árukkal való kereskedésre akarta korlátozni jogukat, ezt a rendeletet — és különösen Egerben — sohasem alkalmazták a gyakorlatban, hanem ellenkezőleg: nyugodtan kereskedhettek nagyban és kicsinyben, főleg német árukkal. Rác testvéreikkel együtt volt ahhoz, hogy mind Egerben, mind annak határán földet vegyenek, vallásukat szabadon gyakorolhatták, saját templomuk, papjuk, érsekük és püspökük volt. Ez a vallásszabadság azonban már régóta szemet szűrt az egriek buzgó püspökének, gróf Eszterházy Károlynak. Ő már sokat törte a fejét azon, hogy miként korlátozhatná a nem egyesült görögök jogait, hogy miként nyomhatná el és kényszeríthetné őket a római katolikus egyházba, vagy pedig ha ez nem sikerülne, hogyan szabadulhatna meg tőlük a város. Ezért a püspök közvetlen utasítására Eger előljárósága kénytelen volt megtiltani a rácoknak, hogy ingatlanokat vásárolhassanak és mikor a görögök az ebből keletkezett ügyben szolidaritást vállaltak a rácokkal, mikor a püspök minden fáradozása ellenére sem akartak elszakadni tőlük, akkor a püspök gyűlöletének teljes súlya rájuk (a görögökre) nehezedett és még jobban gyűlölni kezdte őket. Megakadályozta, hogy kijavíthassák templomukat, hogy továbbra is Kievből szerezzék be énekeskönyveiket. De a püspök ez intézkedései ellenére sem ért célt és ezért 1767-től kezdve más eszközökhöz folyamodik.

Az a tény, hogy Eger városa a püspök közvetlen birtokát képezte, a város előljárósága pedig a püspök végrehajtó közege volt, érthetővé teszi azt, hogy az Egerben található csaknem valamennyi görög üzlethelyiség, amelyeket egyébként maguk a görögök építettek fel többnyire saját költségükön, a magistratus tulajdona volt, és mint már említettük, a helyiségeket a görögök csak bérelték és évi bért fizettek azokért hosszú évtizedek óta. Mármost nyilvánvaló, hogy az üzlethelyiségek megvonása egyszerre kihúzta volna lábuk alól a talajt és a szóbanforgó könyv szerint a püspök most erre az útra lépett.

A magistrátus 1767-ben hirtelen felmondta a török állampolgársággal rendelkező összes egri görög kereskedő üzlethelyiségét és ugyanakkor meghagyta nekik, hogy 3 hónapon belül adják azokat át. Ez a sors érte Nikola Ádám kereskedőcégét is, amely a leggazdagabb és legvirágzóbb volt egész Egerben. A magistrátus 1767. VI. 8-i rendelete értelmében három hónapon belül nekik is el kellett hagyniuk üzletüket és raktárhelyiségüket, amelyet több mint 50 év óta béreltek. El lehet képzelni Nikoláék zavarát, mikor megkapták a város utasítását. Ilyen rövid idő alatt szinte lehetetlen volt likvidálni egy olyan hatalmas áruraktárt, amelyből vásárok idején 2—3 szekér is szállította az árut, az pedig előrelátható volt, hogy a magistrátus nem fog sietni valamely új helyiség kiutalásával.

A cég szorult helyzetében Mária Teréziához fordult segítségért és arra kérte, intézkedjék, hogy továbbra is megmaradhassanak az üzlethelyiségekben. Indokol azt hozták fel, hogy a béreket mindig rendszeren fizették, semmi bűnük nincs, az államnak hű alattvalói, hosszú évek óta fizetik az adót és vannak még más érdemeik is. Esetleg ugyanolyan bér ellenében máshol is elfogadnának más-más üzlethelyiséget. 1767 szept. 17-én Bécs utasította a megyét, hogy további intézkedésig minden maradjon a régiiben (*re interea integre servata*).

És így veszi szerzőnk szerint kezdetét az a húza-vona, a klérus pokoli mesterkedése, amelynek kimenetele a helyzet ismeretében egy pillanatig sem lehetett kétes. A püspök, aki a vármege örökös főispánja, Eger első födesura, úgy csavarja maga körül az egész várost, ahogy csak akarja. A királyi rendeleteket először ő kapja kézhez, és ha azok nem kedvesek neki, végrehajtásukat addig húzza-halogatja, amíg neki tetszik. A magistrátus mindenben a püspöknek engedelmeskedett, a magistrátus csak aláírta azt, amit a püspök akart és már előre megfogalmazott.

Ezek után érthető, hogy az a beadvány, amelyet a város magistrátusára 1767. november 16-án terjesztett fel a püspökhöz. Bécs letiltó végzésére vonatkozóan, a következőképpen érvel:

Eger városának joga van ahhoz, hogy saját tulajdona felett úgy rendelkezék, ahogy éppen kedve tetszik, hogy annak adja bérbe a szóbanforgó üzlethelyiséget, akinek akarja. Már bérbe is adta egy osztrák állampolgárnak, Schwarz Martonnak, akinek, mint osztrák állampolgárnak, előnye van Nikola Ádámmal szemben. Egy 1741-es rendelet értelmében a görögöknek csak török árukkal szabad kereskedniük, és végül a görög kereskedők tevékenysége nyomasztó és hátrányos a helybeli lakosság szempontjából.

Az első ok — folytatja szerzőnk, — látszólag igaz, de csak látszólag. A legfőbb ellenőrzést ugyanis a királynő gyakorolja Eger felett is, aki pedig elrendelte, hogy az üzlethelyiségeket azoknak kell bérbeadni, akik a legtöbbet fizetnek értük. A felmondás oka tehát nem ez volt, mert egyetlen értelmes tulajdonos sem akad, aki kidobna egy kereskedőt üzletéből, akiről tudja, hogy több mint 50 év óta rendszeresen fizeti a bért, hogy ellene semmilyen kifogás nem merült fel, csak azért, hogy egy ugyanannyi bért fizető idegennek, Schwarz Mártonnak adja azt oda, aki egy pár év múlva csődbe jutott. De helytelen az 1741-es rendeletre való hivatkozás is, mert azt Egerben sohasem alkalmazták a gyakorlatban, hanem ellenkezőleg, a királyi udvar tudtával több évtizeden át tartó szabad kereskedelmet folytattak itt a görög kereskedők, árultak nagyban és kicsinyben, még hozzá nemcsak török árut, sőt Egerben alig kereskedtek a görögök török árukkal. Egészen más okok miatt vették tehát most elő a rég elfeledett 1741-es rendeletet és csak a jogtalanságokat akarják vele álcázni. Ha pedig most a magistrátus károsnak tartja a görög kereskedők tevékenységét, akkor ellentétben áll azokkal a bizonyításokkal, amelyeket pedig 1732-ben okiratilag igazolt a görög kereskedők kérésére.

Később, Bécs nyomására, a városi tanács 17 tanút hallgat ki a szóbanforgó kereskedőcég ügyében. Ezek közül nem akad egyetlenegy sem, aki ne állítaná, hogy Nikoláék a városra nézve hasznos tevékenységet fejtenek ki, hogy olcsón árulnak, hogy jól bánanak vevőikkel és általános az a kívánság, hogy a cég továbbra is maradjon fenn.

A városnak sikerült beadványával Bécsset bizonyos engedékenységre bírni, mire Nikoláék újabb kérvényt adtak be a királyi udvarhoz és engedélyt kértek arra, hogy továbbra is megmaradhassanak üzletükben, amelyből időközben már erőszakkal is el akarták őket távolítani. Megígérik, hogy leteszik az alattvalói esküt, a cég házas tagjai áthozzák feleségeiket és gyerekeiket Törökországból, a cég azon tagjai pedig, akik még nőtlenek, itt fognak megházasodni. Erre 1768. III. 7-én újabb királyi leirat

érkezett a vármegyéhez, hogy tegyen jelentést a megváltozott körülményekről újabb határozat hozatala végett.

A püspök zavarba jön. Most mit tegyen? Halogatja a választ 1768 szeptemberéig. Közben azonban fontos intézkedéseket tesz. Mivel a Nikola-cég tagjai részben üzlet után néztek, részben azért nem voltak otthon, mert félték az állandó fenyegetésektől és csak néhány személyzetet hagytak az üzletben, a magistrátus nagyon kedvezőnek találta ezt az alkalmat arra, hogy egyszerűen, könnyedén kitéssékeljék őket üzletükből. Maguk elé idézték tehát a kereskedőket, azok azonban nem lévén Egerben, meg nem jelenhettek. Erre 1768. III. 9-én meghagyták a személyzetnek, hogy 14 nap alatt adják át az üzletet a magistrátusnak. Mivel a személyzet ezt nem tudta megtenni, 1768. III. 24-én a város karhatalmat vett igénybe és ugyanez év április 6-án, tehát több héttel az után, hogy a királyi leirat már itt volt, elkezdtek az üzletek kiürítését. Mindez pedig az egri püspök közvetlen felbújtására, utasítására, vallási gyűlöletből történt — állapítja meg a céget védő ismeretlen szerző könyvében.

Mivel az egri görög kereskedők ismételen kártérítési pört indítottak a püspök ellen, nem lesz érdektelen, ha közelebbről megnézzük, hogyan is ment végbe ez a kényszerkilakoltatás.

A kilakoltatásnál mellőzték a szakembereket, nem vettek fel se szabályszerű jegyzőkönyvet, se rendes leltárt. Nem állapították meg az áruk minőségét, egyedül Schwarz Márton volt jelen az áruk átvételénél, aki türelmetlenül várta azt a pillanatot, amikor beköltözhet az üzletbe. Az árut nedves helyre szállították és ennek következtében sok árut, különösen szőrmeárut a romlásnak tettek ki.

A kényszerkilakoltatás természetesen pánikot idézett elő a görög kereskedők hitelezői körében is, de a püspöknek éppen ez volt a célja, az üzletek felmondásának éppen ez volt az egyik legfontosabb oka. A pánik kitörését is gondos előkészítés előzte meg.

Már 1767-ben, a püspök titkos utasítására, a tanulmányi pénztár kúrátor 4000 forint betétet helyezett el különböző időközökben a Nikola-cég egyik tagjánál, Balla Ádámnál, amelynek első kifizetési terminusa csak 1768-ban lett volna esedékes. A kúrátor most azzal vádolta meg Ballát, idő előtt, hogy a pénze nincs többé biztonságban. Ez a körülmény, összekapcsolva azzal a feltűnéssel, amelyet az üzletek felmondása, a fenyegető és aztán végre is hajtott kényszerkilakoltatás előidézett, egyes hitelezőket arra indított 1767 elején, hogy benyújtsák követeléseiket a Nikola-céggel szemben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy 1768. április 18-án, amikor a kényszerkilakoltatás befejeződött,

a püspök kúrátorán kívül mindössze csak két hitelező volt jelen a szomorú aktusnál és ezek közül egyik sem kérte az áruk elkobását.

A görög kereskedők újra Bécshez fordulnak panaszukkal, ahonnan rövid idő múlva le is tiltják az összes erőszakos intézkedéseket, és azonnali jelentést kérnek. A püspök halogatja a választ, a jelentést és csak 1768 szeptember 27-én válaszol végre. Igyekszik bizonyítani, hogy a város helyesen járt el, az in contumaciam (távollétükben való) eljárás szükségszerű és jogos volt, az árunak nem ártottak, a hitelezők valósággal megrohamozták a várost követeléseik biztosítása végett. Hivatkozik még arra, hogy a görögök magukkal vitték főbb üzleti könyveiket, hogy nekik nincs is szükségük üzlethelyiségekre: hogy nem teljesítették ígéreteiket, nem hozták ugyanis el asszonyaikat és a cég női tagjai itt nem házasodtak meg. Mivel pedig az udvari kancellária azt hitte, hogy a püspök adatai megfelelnek a valóságnak, 1768 november 14-én jóváhagyta a magistrátus tevékenységét, a görög kereskedők jogait kissé megnyirbálta, és elrendelte, hogy amíg nem hozzák el feleségeiket Törökországból, illetve a még nőtlenek itt nem házasodnak meg, nem tehetik le az alattvalói esküt. Meghagyta nekik továbbá, hogy a Bécsben tartózkodó kereskedők térjenek vissza Egerbe és mutassák be a városnak üzleti könyveiket.

Egyelőre tehát újra sikerült a püspöknek félrevezetni az udvart, sőt a város magistrátusát is — írja az ismeretlen szerző —, azonban az igazság hamarosan kiderült és szertefoszlott az uralkodó bizalma is. Az egri görög kereskedők ugyanis most valamennyien terjedelmes beadvánnyal fordultak Bécshez, amelyben leleplezve a püspököt, rámutattak ténykedése igazi indító okaira. Erre 1769 április 24-én a császárnő megparancsolja a megyének, hogy a Nikola-cég ügyében csak pártatlan bíróság ítéletét fogadja el, utasítja, hogy a görögöket hitelezőikkel szemben részesítse előnyben, áruikat vitesse át használható helyiségbe, a magistrátus adjon meg nekik minden támogatást ahhoz, hogy új üzlethelyiségekhez jussanak. Addig azonban, amíg nem válnak alattvalókká, újabb német árut nem kaphatnak, ha pedig a Bécsben időző görög kereskedők nem akarnának visszaférni Egerbe, négy héten belül nyilvánosan el kell adni az árujokat, és az így befolyt összegből kell kielégíteni a hitelezőket. Mivel pedig a magistrátusnak, vagy még inkább a magistrátust irányító püspöknek nyilvánvalóan az a szándéka, hogy a görög kereskedőket mindenáron elnyomja, a királyi leirat szigorú büntetést helyez kilátásba, ha a jövőben a püspök nem tartózkodnék hasonló rendszabályoktól.

Nikoláék most azzal a kéréssel fordulnak a magistrátushoz és a püspökhöz, hogy a zár alá vett áruikat adják nekik vissza. Ki akarják továbbá bérelni a magistrátus három üresen álló üzlethelyiségét, engedélyt kérnek arra, hogy tárgyalásokat kezdhessenek hitelezőikkel, és hogy tovább kereskedhesenek a már ismertetett feltételek mellett.

Kérésüket elutasítják, bár a királyi leirat szerint az teljesíthető lett volna. Erre a bécsi orosz követ, Golicin herceg interveniál Eger püspökénél 1769. V. 26-án a görög kereskedők ügyében.⁹⁶ Úgy látszik, a bécsi orosz követ személyes ismerőse Eszterháznak és ezért reméli, hogy Nikola és társai érdekében kedvezően közbeléphet nála. Hivatkozik arra, hogy Eger város magistrátusa szélsőségekre ragadtatta magát a görög kereskedőkkel szemben és bízik abban, hogy ezt a püspök sem helyesli. Kifejti, hogy a vallás területén erőszak alkalmazása sohasem vezet célra és csak a meggyőzés útját ismeri el helyesnek. Kéri a püspököt, hogy alaposan vizsgálja meg a Nikola-cég ügyét és ha kiderül ártatlanságuk — mint ahogy ő erről meg van győződve —, utasítsa a város magistrátusát, adják vissza nekik áruikat, üzleteiket és kártalanítsák őket azért a tekintélyes veszteségért, amelyet az idézett elő, hogy több hónapon át kénytelenek voltak megszakítani kereskedelmi tevékenységüket. Egyidejűleg egy Egerben letartóztatott görög pap érdekében is interveniál a herceg.

De Eszterházy nem tárgyalt s Golícint válaszra sem méltatta. Elutasította azt a kérvényt is, amelyet a Nikola-cég nyújtott be hozzá. És hogy elutasítása, melyet szokatlanul azzal indokolt meg, hogy a görög kereskedők kérésének a teljesítése mind az állami törvényekkel, mind a kegyes királyi határozatokkal ellentétben állana, még hatásosabb legyen, elrendeli előbb két, majd több görög kereskedő azonnali letartóztatását. A letartóztatottak között van maga Nikola Ádám is, a cég vezetője.

A letartóztatásnak még a következő előzményei voltak:

Hitelezők hamis követeléseire a magistrátus elrendeli az egri görög kereskedők üzleti könyveinek a felülvizsgálását és ebben az ügyben 1769 május 23-án megidézi őket. Azok azonban nincsenek otthon, egy kivételével. A magistrátus követeli, hogy négy héten belül mutassák be könyveiket és megfenyegeti őket, hogy ha nem jelentkeznek, elárverezik áruikat. Balla Ádám betegesen fekszik Bécsben, Nikola és Dusa sincsenek Egerben, ezért a kítűzött határidőre nem jelenhettek meg a magistrátus előtt. Csak június 25-én jelentkeznek, mert abban bíztak, hogy egyikőjük ügyis otthon van és 10 napos halasztást kérnek a még Bécsben maradt üzleti könyveik bemutatására. De ekkor már késő volt, mert a magistrátus már előző nap, 1769 június 24-én

elkezdte az áruk leltározását és felbecslését, majd halasztási kérelmüket és 10 egri kereskedő biztosítékát is elutasítva, börtönbe veti Nikola Adámot és társait.

Hasztalan interveniál Bécs, a kereskedők hiába hivatkoznak a királynőtől beszerzett menedéklevelükre, sokáig nem engedik őket szabadon.

A könyvek felülvizsgálása természetesen csak ürügy volt, hiszen a könyvek egyrésze a magistrátus birtokában volt, más részéről pedig a magistrátus tudta, hogy Bécsben vannak és ott szükség van rájuk.

Az egri görög kereskedők helyzetét még bonyolultabbá tette az a körülmény, hogy Bécsben a hitelezők mindenről tudomást szereztek, megtudták, hogy zárolták Nikoláék áruját, hogy elvették üzlethelyiségüket, hogy letartóztatással fenyegették meg őket. Ezért a bécsi hitelezők gyorsan vádat emeltek az ott betegen fekvő Balla Adám ellen és őt is le akarták tartóztatni. Mikor azonban átnézték a görögök üzleti könyveit, kiderült, hogy a cég nagy aktívával rendelkezik, 7000 forint passzívával szemben 60.500 forint aktívájuk volt és így elálltak tervüktől.

1769 július 5-én királyi leirat érkezik a megyéhez, amely elrendeli a görög kereskedők szabadonbocsátását. Egy másik, 1769 augusztus 4-i királyi rendelet pedig az április 24-i leiratra való hivatkozással arról intézkedik, hogy a nős görög kereskedőknek adjanak egy évi haladékot arra, hogy elhozathassák asszonyaikat és gyerekeiket Törökországból. Kötelezi őket, hogy ez idő alatt esküdjenek fel új hazájukra, megengedi, hogy ez idő alatt mind német, mind belföldi áruval kereskedhessenek, hogy üzlethelyiséget kapjanak, hogy eddigi jogaik továbbra is fennmaradjanak, — mindezt azonban Egerben nem voltak hajlandók tudomásul venni. A letartóztatott kereskedőket nem engedték szabadon, áruikat nem adták vissza, a kereskedési tilalmat nem oldották fel, az áruk leltározását és felbecslését, az áruk elidegenítését és elárverezését folytatták.

Hiába meneszti Bécs egyik rendeletét a másik után a kereskedők kiszabadítására még ezután is, csak 1769 novemberében bocsátják végre őket szabadon, de akkor is csak négy görög kereskedő magas biztosítéka ellenében. 1769 novemberig tehát láncra verve, a legnagyobb bűnözőkkel együtt fogva tartották Nikoláékat annak ellenére, hogy annak idején császári *salvus conductus*-szal (menlevéllel) érkeztek meg Egerbe. Hamisan azt állították róla, hogy ők csak *in loco tuto et honesto* — biztonsági őrizetben vannak.

A szabadonbocsátásuknál azonban több ezúttal sem történt, a rendelet más pontjait nem tartják be és mikor a püspök arra

kényszerül, hogy megindokolja a kereskedők láncraverését, alig fogy ki a valótlan érvek felsorolásából. Arra hivatkozik, hogy a hitelezők követelték a kereskedők letartóztatását, hogy a kereskedők nem mutatták be üzleti könyveiket, nem jelentek meg határidőre a magistrátus előtt, hogy az áruk értékmegállapítása a kereskedőcég egyik tagjának a jelenlétében ment végbe, hogy a zárolt áru értéke csak 23.867 forint, az adósságuk pedig majdnem 60.000 forint. A püspök szerint az árujukat teljesen szabályosan zárolták, a hitelezőknek igazuk volt, ezzel szemben tény az, hogy alig jelentkezett hitelező és akik jelentkeztek, azok sem kérték a görögök letartóztatását és a fizetéseképtelenségnek még a gyanúja sem merült fel ellenük.

A helyzet természetesen gyökeresen megváltozott akkor, amikor bekövetkezett a görög áruk könyörtelen zárolása. A helyzetet még súlyosbította az, hogy az árut — mint már említettük — nem megfelelő helyen tárolták, ennek következtében az áru értéke állandóan csökkent. Tekintélyes követelések maradtak beinkasszálatlanul, a passzívá viszont folyton nőtt, úgy, hogy mindez együttvéve megingatta az eddig virágzó cég hitelét, halálos csapást mért rájuk és így nem csoda, ha most újabb hitelezők rohamozták meg őket és követelték vissza a pénzüket.

Pedig ez a pénz még mindig jó pénz volt akkor, mert a legtöbb egri görög kereskedőnek hatalmas áruraktára volt, ami kellő biztosítékot nyújtott a hitelezőknek. A tanúkihallgatások alkalmával éppen ezért a tanúk egyhangúan úgy nyilatkoznak, inkább várnak követeléseikkel, csak hogy a cég folytathassa működését. Nikoláék tekintélyes aktívátöbblettel rendelkeztek, az a veszély azonban mindenesetre fennállott, hogy az áruk romlása, a kereskedelem befagyasztása folytán bizonyos idő elteltével minden vagyonuk semmivé válhat. A hitelezők ezt szimatolták meg, ennek azonban nem kellett volna bekövetkeznie, mert a görög kereskedők hírneve még az áruk zárolása idején is elég szilárd volt, a hitelezők többsége éppen ezért nem is követelte a görög boltok bezárását, a város tehát mindenképpen önkényesen és törvénytelenül járt el velük szemben akkor, amikor bezáratta üzleteiket.

Azonban a magistrátus önkényes eljárása csak a kezdete volt még nagyobb igazságtalanságoknak, amelyekhez a püspök a magistrátust eszközként használta fel.

Már láttuk, hogy az áruk leltározása nem szabályszerűen történt, aminek az volt a következménye, hogy a hitelezőket nem lehetett kielégíteni. A görögök kártérítést követeltek a püspöktől, mert szerencsétlenségüket közvetlen ő idézte elő, a püspök azonban hallani sem akart erről és csak odáig ment el, hogy mi-

kor már sehogysem tudott Bécs sürgető intézkedései alól kibújni, felajánlotta Nikoláéknak, hogy vegyék vissza üzletüket, de természetesen minden kártérítés nélkül. A görögök ebbe nem mehetek bele, mert üzletük három évig zárva volt és ez idő alatt óriási károsodás érte őket.

Mária Terézia gróf Blüngen kancellárt kéri fel az ügy kivizsgálására, aki megállapította azt, amit az előbbieket folyamán már előadtunk. A hitelezők pénze biztosítva volt, a görögöknek kártérítés jár. Nem azért teljesített azonban az egeri püspök testvére a bécsi udvarnál szolgálatot, hogy adandó esetben ne tudna Eger segítségére sietni. Elintézte, hogy a kancellár jelentését ne fogadják el és utalják az ügyet magyar törvényszék elé. Ekkor érkezett Bécsbe egy orosz katonatiszt, aki az egeri Balla Ádám testvére volt: Athanasius Balla. Miután Bécsben hiába kíséreltezik azzal, hogy testvérén segítsen, leutazik Egerbe a püspökhöz. Eszterházy két egeri görög kereskedő jelenlétében fogadja és durván bánva velük, börtönnel fenyegeti meg őket.

Hiába hozatták el feleségeiket és gyerekeiket nagy költségen és sok veszély közepette Makedóniából 1770-ben, hiába fordultak lépten-nyomon Bécshez, a reménység órája csak akkor ütött részükre, amikor 1780-ban II. József került a trónra. A császár baráti politikát kívánt folytatni a cárral, aki bécsi követe révén többször felhívta figyelmét elnyomott hitsorsosaira. Nagy Katalinnak egyébként is szüksége volt II. Józsefre törökellenes politika végett, így a két uralkodó között szoros kapcsolatok jöttek létre. Valószínűleg nem kis része lehetett ennek abban, hogy II. József 1786 július 6-án elrendelte az egeri görög kereskedők teljes kártalanítását.

Érdekesek a kártalanítás elrendelésének az előzményei:

II. József gróf Majláthot bízta meg az ügy felülvizsgálásával, akivel összeköttetést létesített a közben orosz udvari tanácsossá előlépett Athanasius Balla, az egeri Balla Ádám fivére is. A vizsgálat ismételten megállapítja, hogy az egeri görög kereskedők tönkretételében nagy szerepet játszott a vallási gyűlölet is, Eger hamis jelentéseket küldött Bécsnek, az egeri püspök szabotálta a királyi rendeleteket. Kártérítést rendel el a görögök javára és a kártérítés összegét 260.250 forintban állapítja meg. A kártérítést nemcsak a görögök vagyoni vesztesége indokolja — állapítja meg a jelentés —, hanem becsületük megsértése, a velük való sorozatos kegyetlenkedés, üldözésük és a börtönben elviselt súlyos szenvedések. Gróf Majláth 1787 január 10-én közli az egeri püspökkel a vizsgálat eredményét és a kártérítés összegét, Eszterházy azonban január 20-án azt válaszolja, hogy nem hajlandó semmiféle kártérítésre. A görögök most Egerben

méznek ügyvéd után. De Egerben nem akadt ügyvéd, aki a püspökkel szemben vállalni mert volna egy ilyen ügyet. Közben gróf Majláth más megbízatás miatt megvált vizsgálobírói tisztségétől és az egri görög kereskedők ügyét kivizsgáló bizottság feje most egy Almássy nevű gróf lett, aki azonban már sokkal kisebb eréllyel folytatta a nyomozást, mint elődje, ebben a nagy port felvert ügyben. Annyit mindenesetre elért, hogy Eszterházy felajánl 29.876 forint kártérítést, ha újabb hitelezők nem állnak elő még más követelésekkel is. A görögök ezt az aránylag csekély összeget nem fogadják el és 1788 április 9-én újra a császárhoz fordulnak panaszukkal. Arra kérik, hogy Bécsben pártatlan bíróság vizsgálja ki az ügyet és hozzon végérvényes döntést.

Bécs a pestkerületi királyi biztos elé utalja vissza az ügyet azzal, hogy megvizsgálva a görög kereskedők aktíváit és passzíváit, és meghallgatva mindkét felet, mielőbb hozzon döntést. Abban az esetben azonban, ha valamelyik fél nem volna megelégedve a hozott döntéssel, tegye lehetővé, hogy a királyi Táblához fellebbezhessen.

A királyi biztos ezúttal elmarasztalta a püspököt és kötelezte arra, hogy fizessen kártérítést a görögöknek. A püspök fellebbez és a királyi Tábla a kártérítés összegét mindössze csak 5286 forintban állapítja meg, amelyet mindkét fél sérelmesnek talál magára nézve. Így kerül az ügy most már a Hétszemélyes Tábla elé, amelynek a döntése megfellebbezhetetlen volt abban az időben. Es most következik be a legnagyobb csoda: 1789 március 14-én a Hétszemélyes Tábla úgy döntöt, hogy a görögöket semmilyen kártérítés sem illeti meg.

A kártérítési pörben lefolytatott négy tárgyalás mármost a következő képet nyújtja:

Az I. tárgyalás megítél a görögök javára 29.876 Fl. 10 kr, a II. tárgyalás megítél a görögök javára 24.740 Fl. 13 háromötöd kr, a III. tárgyalás megítél a görögök javára 5286 Fl. 63 egyharmad kr. a IV. tárgyalás teljesen felmenti a püspököt, a görögök javára nem ismer el semmit.

Igy végződött tehát a nagy pör, amelyből a püspök került ki győztesen. Nem az igazság erejénél fogva, mert hiszen az egyik ítélet is világosan kifejti, hogy a püspök erőszakosan, jogtalanul lépett fel a görögökkel szemben és minden tettét gyűlölet vezérelte, furfangjával pedig túljárt a császár eszén is. Három ítélet is megállapította a püspök bűnösségét, vita csak a kártérítés összege körül volt. Annál meglepőbb, hogy a Hétszemélyes Tábla szerint mégsem érte a görögöket semmilyen károsodás.

A görög kereskedőket sok-sok kár, valóságos halálos csapás érte. Raktárukat elkótyavetyélték, a megingott hitelüket többé

nem tudták helyreállítani. Michael Ambrozovszky egri kanonok is azt vallja a bíróság előtt, hogy a káptalan 1739 forintot kitevő, alapítványi összegét teljes biztonságban tudták Nikoláéknál mindaddig, míg a mesterségesen fel nem korbácsolt pánik ki nem tört. Maga a praepos: sem aggódott a pénzéért csak akkor, amikor látta, hogy lefoglalják a görögök portékáját és ekkor a „maga fiscalisa által a Többi Creditorok közé magát be íratta” ő is. De ki rendelte el az áru lefoglalását? Egy másik pap azt vallja a bíróság előtt, hogy a „Convent” nem, sőt „vasra vezetésekért sem instált a Convent”. A levéltári iratok szerint a város kérésére a püspök rendelte el a görög kereskedők kilakoltatását, áruik elkobzását. Az egykor híres cég, amelynek 1768-ból származó üzleti könyvében az adósok listáján még ilyen nevek szerepelnek, mint „Kegyelmes Herceg és Primas Gróff Barkóty 8450.19 Rf-tal, Mélt. Gr. Eszterházy Károly.... Egri püspök ő Exc.... 247.06 Rf-tal” — a kisemberek 5—20 forintjaival szemben — koldusbotra jutott. És ezt a botot az osztálybíróság támogatásával gróf Eszterházy Károly, Eger püspöke adta a kezükbe.

VII.

Összefoglalás

Breznay Imre Eger a XVIII. században c. műve II. kötetében említi, hogy szeretett volna írni a szerbekről is, de anyagiak megakadályozták ebben. Így vált Horthy Magyarországá számtalan szép gondolatnak és nemes törekvésnek temetőjévé. De kit is érdekelt volna a hazai sovinizmus 25 esztendeje alatt egy papoktól elnyomott népcsoport serény élete? Csak a felszabadulásunk óta beköszöntött új történelmi korszak, amely a leghaladóbb nemzeti-ségi politika, a lenini nemzetiségi politika alapján megbecsülte a kis és nagy nemzetek értékeit egyaránt, tette lehetővé, hogy kiássuk néhány fejezetét a múlt homályából ama szerbség és görög-ség történetének is, amelynek a fiai csaknem a XVIII. század végéig fontos és hasznos szerepet vittek városunk életében. Tudjuk, hogy ez a történet még korántsem teljes és több vonatkozásban további kiegészítésekre szorul. Azonban addig is, amíg erre sort keríthetünk, röviden összefoglaljuk az eddigi eredményeket, illetve megállapításokat:

1. Egerben már a beköltözés előtt (1690) is laktak szerbek. Ezeket az iratok vlah, rác, rutén, bosnyák néven emlegetik, gyakran összekeverik őket a görögökkel, úgy, hogy néha görögökön is rácocat, vagyis szerbeket kell értenünk. A görögök később telepedtek le Egerben, inkább csak a 18. század első, vagy második felében.

2. Az egri görögkeleti egyházközség alapításának időpontja ismeretlen, de eredete legalább is a 17. századig nyúlik vissza. A 18. századbeli iratokban „rácz” (szerb) egyházközségről történik említés, majd pedig „görögök és ráczok”, illetve „ráczok és görögök” megjelölést találunk.

3. Az egyházközség a legrégebbi idők óta előbb a marcsai, később a bácsi (újvidéki) szerb püspök joghatósága alá tartozott 1918-ig. Ettől kezdve az egri egyházközség a budai gör. kel. szerb püspökség, s azon át a szerb patriarcha joghatósága alatt állott.

4. A jelenlegi templomot a szerbek és görögök közösen építették a 18. század végén. 1804-ben szentelték fel. A templomszentelési okmányból, valamint a templom ikonosztázáról és egyéb feliratokból arra lehet következtetni, hogy a templom építése idején az egyházközségben a görög nemzetiségű elem a szerbvel szemben némileg túlsúlyban lehetett. A jelenlegi templom elődje azonban kizárólagosan szerb templom volt és már azt is Szent Miklós-templomnak hívták.

5. Az egyházközség anyakönyveit szláv, illetve szerb nyelven vezették, ez azt jelenti, hogy lelkészei túlnyomó többségben mindig szerbek voltak.

6. Az egyházközségnek voltak szerb és görög iskolái. Míg szerb iskola már 1763-ban létesült, görög iskoláról csak 1789 óta tudunk.

7. A klérus vallási terrorja ránehezedett Egerben a szerbekre is, akiket nem jó szemmel nézett és minden alkalmat felhasználott arra, hogy elnyomja őket. Ennek gazdasági és politikai oka is volt. „Rájuk is szeretnék volna kiterjeszteni a katolikus vallás ideológiáját, hogy szorosabb kapcsolattal fűzzék őket a Habsburg-állam keretébe”.⁹⁷

8. A szerbek és görögök kereskedelmi tevékenysége fellendítette a megye gazdasági életét, a környék iparosításával pedig a haladás ügyét szolgálták.

JEGYZETEK ÉS IRODALOM

1. Gerő László: Eger, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1954. 70. l. — L. még Vitkovics prózai műveinek II. kötetében a 79. oldalon a következő, Egerről szóló mondatokat: „Milyen édes örömmel értem születésem helyére. Valahányszor beléjövök, úgy tetszik, mintha tulajdon birtokomban volnék.” (Budapest, Aigner Lajos kiadása, 1879.)

2. Hornyik János: A ráczok ellenforradalma, Századok, 1868. II. évf. 544. l., Bonkáló Sándor dr.: A szlávok, Athenaeum R. T. kiadása, 141. l., Baranyai Tibor: A ráczok elterjedése és településformái Baranyában, 1940. 5. l.

3. Reinhold Trautmann: Die slavische Völker und Sprachen, Otto Harrassowitz, Leipzig, 1948, 52. l.

4. Baranyai i. m. uo.

5. Novakovics István: Kurzgefasste Abhandlung über die Verdienste und Schicksale der serbischen oder razischen Nation in dem Königreiche Ungarn, stb. (Újvidék-Belgrád 1791).

6. Dr. Margalits Ede: Szerb történelmi repertórium, Budapest, M. T. Akadémia, 1918, 239. l.

7. J. H. Schwicker: Politische Geschichte der Serben in Ungarn (1880). XII. fejt. — L. még: Dr. D. J. Popović: Vojvodina u turske duba. Vojvodina I. Novi Sad, 1939. 162—163. l.

8. Baranyai i. m. uo.

9. Schwicker i. m. l. fejt.

10. Salamon: Magyarország a török hódítás korában, 1886. 270 l., Popović im. m. 259. l.

11. „Maréanska eparhija“, R. Grujić, Pakračka eparhija, Novi Sad, 1931, 45—46. l. és dr. Radoslav M. Grujić: Duhovni život. Vojvodina I., Novi Sad, 1939. 344. l.

12. Szederkényi Nándor: Heves vármegye története, Eger, 1893. IV. k. 6. l.

13. Uo. 206. l.

14. Iványi Béla: Eger város rangemelési törekvései. Különlenyomat a Városi Szemle XVI. évfolyamából, 8. l.

15. Dr. Herm. Ign. Bidermann: Russische Umtriebe in Ungarn, Innsbruck, 1867, 52. l.

16. Hevesmegyei levéltár (a továbbiakban: Hev. lt.) 1775. B. L. IV. Kézirat (A továbbiakban: kt.)

17. Soós Imre egri levéltáros személyes közlése.

18. Szergej Galeckij egri gör. keleti adminisztrátor h. személyes közlése.

19. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851, I. k. 294. l.

20. Sergije Šakrak-Ninić: Prvi izveštaj eparhije bačke. Novi Sad, 1893. 238—239. l.

21. Dimitrije Ruvarac: Sematizam istočno-pravoslavne mitropolije karlovačke. Srem. Karloveci, 1900, 93. l.

22. Mata Kosovac: Srpska pravoslavna mitropolija karlevačka po podacima od 1905. god. Karloveci, 1910, 384. l.

23. Sematizam istočno pravoslavne srpske patrijaršije po podacima iz 1924. godine. Srem. Karloveci, 1925, 85. l.

24. Egyházi statisztika.

25. Uo.

26. Hev. lt. B. 115. b, 22. sz. Az összeírásban szereplő „görög“ kereskedők: Nikola Adám, Balla Adám, Sárpe András, Zákovics Antal, Nikola Antal, Zsuppán Antal, Rákó Kristóf, Demeter Kristóf, Zsuppán Konzstantin, Panakosztza Konzstantin, Duzy Demeter, Báró Demeter, Barakó Demeter, Sztamboli Demeter, Bezuka Demeter, Kozma Demeter, Zsuppán Ferenc, Pusztelnik (másként: Kávés) Ferenc, Erős György, Dusa György, Kapitány (másként: Pankosztza) György, Tallján (másként: Csitiri) György, Albánszky György, Nce György, Rákó (másként: Argunta) György, Duka György, Gilányi György, Báró György, Kretta György, Topoczky György, Bezuka János, Gilányi János, Rózsa (másként: Szerháti) János, Docsó János, Kis (m.: Barakó János, Sárpe János, Argilus János, Csetiri László, Sztajovics László, Dimó Márton, Deli Márton, Kapitány Mihály, Zákó

Mihály, Vretta Mihály, Sztajovics Mihály, Duzi Miklós, Rózsa (Szerhádi) Pál, Mészáros Pál, Argenti Simon, Rózsa István, Jemandi István, Peszkár (m.: Halász) Tamás, Girovszky Tamás, Albánszky Tamás, Gyöngyösi (m.: Jurgus) Tamás, Papp Tamás, Emánuel (m.: Bosnyák) Tivadar, Flórián Tamás György, Hankasi Tamás, Gudovszky Kristóf György, Stefán Krisztof Emánuel, Kosztamila Kristóf.

27. Iványi i. m. 23. l.

28. Hev. lt. 1793/1746. kt.

29. Dr. Radoslav i. m. 344. l.

30. L. „Marcanska“ stb. i. mű. ugyanazon oldalait.

31. Uo.

32. Dr. Z. Miladinović: Tumac povlastica..., Novi Sad, 1897, 7 l. — L. még: Dr. Ruvarac i. m. 6. l.

33. E szláv és görög nyelvű kézirát fordításában, valamint az egyháztörténeti adatokban nagy segítségemre volt Vujčić D. Stojan budapesti tanárjelölt, aki az összes jegyzőkönyveket magyarul kivonatolta. Fáradtságos munkáját ez úton is megköszönöm. Ugyancsak e helyen mondok köszönetet Mikó Sándor kartársamnak, akinek „Görögök Egerben“ c. kézirátvázlata néhány adatát e dolgozatban — engedélyével — felhasználtam.

34. Hev. lt. 1753/62. kt.

35. Hev. lt. 1816/715. kt.

36. Uo. 1821/1431. kt.

37. ἱερεῖοναρχος = hieromonachos = szerzetes, ἐπίτροπος = epitropos — a presbiternek megfelelő egyházi rang.

38. A „valah“ név sok mindent (olaszt, franciát, rácot stb. takart ebben az időben).

39. Hev. lt. 1821/431. kt.

40. Uo. 1825/691. kt.

41. Uo. 1825/690. kt.

42. (GÖRÖG. ES. (RACZ NATIO PROTOCOLLUM 1776 (a továbbiakban: Prct.), 80. l.

43. Uo. 84. l.

44. Szederkényi i. m. 6. l.

45. Breznay Imre: Eger muntljából, Eger, 1926. I. k. 12. l.

46. Ereznay Imre: Eger a XVIII. században, Eger, 1933. II. k. 308. l.

47. Margallits i. m. 422. l.

48. Uo. 16. l. — Az egri gör. kel. egyházközség levéltárában elfekvő és 1785. február 4-éről keltezett kézirát (kérvény a császárhoz és királyhoz) megerősíti ezt az adatot: „Ezen fellyebb előszámlált dolgokat pedig anynyival bátrabban kérjük Felsőgedtül, mivel akkor, a mikor Felsőged Egerben lévén maga szemelye szerént Templomunkat meg-látogatni méltóztatott, a költség iránt egy néhány időben tudakozódni a Templomunk mostani állapotját, és térségét, úgy az jövendő épületnek helyét vizsgálni, és előszóval is az építésre szabadságot adni méltóztatott, akkor szemely szerént a Püspök is jelen lévén, sem a Pénz felől, sem a templom helye iránt semminémű ellenkező okokat, s kifogásokat Felsőged eieibe nem terjesztett, és csak egy szóval is nem akadályoskodott, mely is hogy Felsőged előtt jó emlékezetben légyen, nyilván tudjuk.“ Az idézett kézirátból még azt is megtudjuk, hogy a püspök milyen módokon igyekszik még meggátolni a templom felépítését. Pl. nem ad engedélyt ahhoz, hogy mezzet és kőanyagot vásárolhassanak a templomhoz Ugyanígy akadályozza a püspök a görög iskola megnyitását is. A kérvény igen éles kifejezéseket használ Eszterházy püspök ellen, aki különösen nagy ellensége az egri

rácoknak, amint ez a későbbiek folyamán még jobban ki fog domborodni. Zárószavaikban arra kéri a „felséget”, hogy „zabolázza meg” a püspök ellenséges szándékait, „színes” érveit cáfolja meg és rendelje el, hogy készpénzfizetés ellenében kapjanak bármilyen anyagot is a templom építéséhez. A szájhagyomány úgy véli, II. József arra kötelezte az egri püspököt, hogy ingyen adjon a templom építéséhez fa- és kőanyagot, valamint fuvarot.

49. A templomra adakozók névsora a Prot.-ban: Dimitrij iz Karolja, Pavel Diemandi, Joann Nuša doktor, Dimitrij Zaho, Dimitrij Duzi i supr., Atanasij Flora, Joann Stanković Pest., Naum Šulja, Naum Beljani, Teodor Bošnjak, Georgije Nikolaev Apati, Nikola Šarpe, Dimitrij Nestor, Marko Lazarović Josif Vasvari, Anastasij Arkaći, Anas (tasij) Popa Teodorov, Joann Dmocola, Teodor Zaho, Konstantin Cobanuli, Joann Cobanuli, Vasilij Cobanuli, Pocivsij Mihail Cobanuli, Panagiot Sterio, Joann Tinga Konstantin Roza, Pavel Harisij iz Tokaja, Stama Mutovski, Evstatiij Diemandi, Diemandi Evstatiev, Anastasia supruga Evstatiova, Anastasij Maha, Joann Flajkov, Teodor Stamati, Teodor Kondorusi, Melitic iz Beća, Nikolaj Dimitriev Beća, Ralja Dimitriev, Dimitrij Nać, Hr(is)tofor i Ku Kun: Heces, Georgij Paukovic, Lazar Harsani, Vrusa Docin, Joann Dimitriev, Peja Iorcal i Zmirna, Mihail Ola(s), Teodor Skopian concos, Štefan Roza i Petr Zakić, Pavel Serhatli, Anastasij Popović, Joann Vidaković, Joann Budai, Kompanija: grećes: kupcov iz turske, Georgij Jovica, Joann Fitalo, Papa Anastasija, Ziza Kandili, Naum Totović, Joann Gilani, Teodor Kalo Kun: Sen: Mar(ton), Lacko Hadsi iz Byrima, Zmirna Hr(is)todul. Konstantin Tolju, Mihail Cobanuli, Teodor Serhatli, Mihail Stajo, Marija Flajkova, Anna Flajkova, Poćivsa Zaharijica, Georgij Jorgović, Vasilij Serdanov, Riza Sterio, Baron Mihail de Horvat, Teodor Stajo, Manoil Dimo, Joann Šarpe i ortaci, Adam Laskar, Toma Vitanović, Panagiot Eroš i Mihail Haršani iz Čata, Georgij Gilani, Konstantin Roza, Maria Bycerinica, Mihail Joannović, Dimitrij Dimka, Joann Flajkov, Konstantin Mihailov Pešt, Joann Alekszović, Mihail Niska, Lazar Cetyri, Savva Savvić, Georgij Dera i Ortak, Joann Parisij, Joann Serhatli, Joann Drako, Ekaterina Lancinica, Konstantin Roza, Georgij Roza, Teodor Kontorusij, Naum Četyri, Joann Alevra, Joann Šarpe, Kirill Šarpe, Naum Zupan, Vruša Doća Konstantin Toljo, Lazar Harsani, Georgij Pauković, Georgij Lazarović, Teodor Stanković.

50. S. S. Ninić i. m. 238. 1. és D. Ruvarac i. m. 93. 1.

51. Uo. 238—239. 1.
maga elé.

53. Gerő i. m. 58. 1.

54. Hev. lt. 1784/226. kt.

55. Deszpotovics Péter: Skole Szrba u Ugarszkoj i Horvatskoj I. 1690—1740. Kragujevac.

56. Margalits i. m. 85. 1. — Schwiker i. m. 308. oldaián tárgyalja a 1690—1740. Kragujevac. 71. 1., ismerteti a Századok 1898. évf. 63. 1. szerb iskolaügy fejlődését. Sajnos, Egerre vonatkozólag nem közöl adatokat. Annyi azonban kitűnik belőle, hogy Márja Terézia csak jóval később, 1777-ben, a Ratio Educationis kibocsájtásának évében volt hajlandó rendezni a szerb iskolaügyet.

57. Hev. lt. 1763/19. kat.

58. Margalits i. m. 15. 1.

Ez az eset — úgy látszik — legendává nőtt, mert Tóth Béla így mondja el:

AZ EGRÍ RÁCOK BÉCSBEN.

Gróf Barkóczy Ferenc egri püspökkel egyszer erős összeütközése volt az egri rácok papjának, Vitkovics Józsefnek, ki derék, hazafias költőnk, Vitkovics Mihály nagyatyja. Az ellenkezésnek a hatalmas és befolyásos Barkóczyval szemben az lett a vége, hogy Vitkovics Józsefet lefogták és a budai Salamon-toronyba zárták.

A megszorodott egri rác hitközség szeretett papja szabadságának kieszközlésére küldöttséget indított Bécsbe Mária Teréziához. A küldöttség — melynek legidősebb tagja az elfogott szerb pap édesatyja, Vitkovics Péter nyugalmazott kapitány száznégy, legifjabb tagja, Sárpe András kereskedő pedig kilencvenhat éves volt. — gyalog ment Bécsbe. Innét Schönbrunnba utasították őket, hol akkor a királyné tartózkodott. De hasztalan könyörögtek, rimáncodtak, a királyné nem bocsátotta őket maga elé.

Nagy búsán ballagtak vissza az öregek Bécsnek. Útközben, délceg paripán, egy ifjú lovag száguld velök szembe. Az ifjút meglepi a tiszteletreméltó, patriarchális alakok sajátos csoportja: mind hosszú, magyarmentés, ősz szakállú, bánatos tekintetű. Megállítja s részletesen ki-kérdézi őket: mi járásban vannak? Az aggok szomorúan beszélnek el küldetésük sikertelen voltát.

— Forduljatok vissza! — mondja József főherceg (mert ő volt az ifjú lovas, s maga vezetvén édesanyja elé a küldöttséget, oly hathatós szószólója lón az ügyöknek, hogy a küldöttséggel már együtt térhetett vissza a szabaddá lett Vitkovics József örvendő híveihez.

(Tóth Béla: A magyar anekdotakincs II. k. 88—89. l. közli Arnóthi: Az erki pap c. munkája alapján.)

59. Egri állami levéltár. Közigazgatási iratok 1771. No. 150.

60. Hev. lt. 1781/17. kt.

61. Uo. 1789/321. kt.

62. Uo. 1789/358. kt. — Az egri gör. kel. egyházközség levéltárában mindenestre van már néhány görög nyelvű nyugta 1809-ből. Ezeket az illetékes görög tanító (Stephanos Démétriadés) állította ki és azt igazolja benne, hogy felvette negyedévi fizetését, azaz 125 forintot.

63. Uo. 1782/139. kt.

64. Uo. 1827/1546. kt.

65. Prot. 46. l. (a szerb szöveg a függelékben).

66. Margalits i. m. 16. l.

67. Hev. lt. 1768/8. kt.

68. Uo. 1772/ kt.

69. Breznay: Eger a XVIII. sz.-ban, 308. l.

70. Hev. lt. 1775/38. kt.

71. Uo. 1773/107. kt.

72. Uo. 1784/58—59. kt.

73. Uo. 1814/948. kt.

74. A Heves megyei levéltárban elfekvő anyakönyvi másodlatok alapján.

75. L. a 20. jegyzetben felsorolt mű 238—239. l.

76. Iványi i. m.

77. Szederkényi i. m. 333. l.

78. Breznay Imre: Eger a XVIII. században, 56. l.

79. Soós Imre: Vasércbányák és vashámorok a Bükk-hegységben a XVIII. sz.-ban. Bányászati Lapok, 1955. 7—8. l.

80. Hev. lt. 1785. B. LXXII/a. 397., 1800. B. CXVIII/a. 208, 1822. B. CL. XVII/b.

81. Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában, Bp. 1888, II. k. 467. l.
82. Uo. 264. l.
83. Szederkényi i. m. IV. k. 242. l.
84. Breznay: Eger a XVIII. században, 303. l.
85. Hev. lt. 1778/30. kt.
86. Uo. 1792/1232. kt.
87. Uo. 1806/359. kt.
88. Uo. 1792/36. kt.
89. Margalits i. m. 670. l. — Iványi i. m.-ben más álláspontot képvisel, 27. l. Szerinte a rácok nem éreztek együtt a felkelőkkel és a várba zárkóztak. Ezért Bercsényi csapatai fel is gyújtották a rác telepeket.
90. Breznay előbb i. m. 316. l.
91. Szergej Galeckij adminisztrátor h. személyes közlése.
92. Hev. lt. 1802/14. kt.
93. Szabó Ignác: Vitkovics-ünnep Egerben, Eger, 1878, 27. l.
94. Hev. lt. 1747. B. XXIII/b. 146., 1745. B. XXII/a. 42., 1768. B. XLIII. 53., 1770. B. XLV/b. 123., 1787. B. LXXVI/b. 24. kt.
95. L. az I. sz. függelék.
96. L. a II. sz. függelék.
97. Szántó Imre: Eger püspöki város úrbéri és felszabadulási pere a XVIII. században, Eger, 1954. 11. l.
- * L. Hev. lt. B. CLVI/b. 1351—1816., B. CL. VI/a. 1233. kt.
- ** J. Basilovits: Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits, Cas-soviae, 1799. t. II. 101. l.
- *** Szedenkényi i. m. 240. l. és Kolacskovszky Lajos cikke a Heves megyei Népújság 1953. szept. sz.
- **** Baranyai Tivadar: Adatok a baranyamegyei rácok történetéhez c. dolgozatában idézi Váradi Ferenc: Baranya múltja és jelene c. dolg. 105—108. l.

* * *

E kézirat már nyomdakész állapotban volt, amikor Pauksch Willibaldné, balatonszemesi lakos, az egri Rác-templom volt gondnoka az itteni szerbek történetére vonatkozóan néhány megjegyzését közölte velünk levélben. A teljesség kedvéért szükségesnek tartjuk megjegyzései közül a legfontosabbakat itt közölni:

a) Az egri szerb iskola egyik épülete ma is megvan Egerben a Kné-zich Károly utcában (a Gröber-féle ház). Itt lakott a tanító és családja. Mikor a görögkeletiek az iskola engedélyezését kérték, az egri püspök csak oly feltétellel engedélyezte, ha a hitközség kötelezi magát egy bizonyos összeg erejéig a tanító fizetésére. A kívánt összegnek egy nap alatt a háromszorosát gyűjtötték össze a szerbek. — A tanítás görög és szerb nyelven folyt, de a magyar történelmet és magyar nyelvtant magyarul tanították.

b) Az egyházközség papjai voltak még: Polzovits, Momirovits, Miliits, Dimitrijevics, Nedelykovits, Hursvik és Beslitz. Ezek közül azonban többen más (tabáni, pomázi stb.) egyházközségekből jártak ide, nem laktak tehát Egerben rendszeresen.

c) Az egri r. kat. egyház több ízben megkísérelte, főleg 1920—30. között a Rác-templom megvételét. Legutóljára Zubkovits püspöknél tettek ilyen irányú — bár sikertelen — kísérletet. Arról, hogy az ikonosztáziát el akarták volna vitetni, nincs tudomása.

FÜGGELÉK

I.

Eger város tanácsának bizonyítványa az egri görög kereskedők számára erkölcsi magatartásukról 1732. május 16-án.

Nos Judex et Senatus, Eppalis Civitatis Agriensis memoriae commendamus, tenre praesentium significamus, quibus expedit Universis: quod, pesteaquam Nos die 16 Mensis Maii Anno 1732 in Curia in solitum sempe Congregationis Nostrae Locum ad pertractanda extra Civitatem Nostram tangentia Negotia, congregati fuisset: Eorum in hancce Eppalem Civitatem ante viginti adhuc annos quaestus exercendi gratia semet conferentes, ac collocantes Graeci ritus Quaestores in praesentiam nostri comparendo petierunt Nos debita cum Infantia quatenus iisdem modernis in circumstantiis de ante haec istorum actis, et factis, ac accomodatione in supportatione communium onerum Nostras daremus Testimoniales cum autem iura petentibus nec esset denegandus assensus;

Hinc praescriptos Questores testamur in omni onere Civili ita se accomodasse ut per eorundem suimet quaestus exercendi depositionem et illocationem, ea, ac tanta beneficia, ac commoda in publicum bonum, consequenterque servitium suae M. S. conversa praestita sint, ut si iisdem emigrandum fuerit, onus duarum partarum circiter Flnos Rhl. occingentis constituentium in Miseram contribuentem, nunc quoque minus aggravatam huiusce Civitatis plebem transiderivari debebit, quae interventa eorundem emigratione misera plebs, cum summa sua ruina supportare necessitabitur, praeterea etiam ab iisdem omnes merces, et res venales, longe leviori pretio, quam a Quaestoribus hic Loci fixam residentiam habentibus, non solum praefatae civitas plebis, sed et circum circa adiacentium Graeorum Incolae habere, et comparare potuerint, nam si interrogati sint huiusce Quaestores, cur cariori pretio vendant suas merces, quam Graeci, hoc respondi habent: quod suum victum non tam Luride, quam Graeci, sed honestius debent habere, hoc etiam beneficii loco accidit, quod Equos habentes, tam huiusce, quam advicinantium hospites, mentionatosque Graeci ritus Quaestores ad publicas Nundinas, et fora erga conventum stipendium, et pretium vehementes, sibi et publico oneri, quibus alias supportandis vix habiles fuissent, facilius propicere valuerunt. Unde nos petitionem ipsorum in debitam sumentes considerationem super praerecensitis, et aliis publicum bonum, et conservationem huius Eppalis Civitatis cencermentibus per ignos praestitis commodis, et utilitatibus, Hosce Literas Nostras Testimoniales usualis sigilli nostri munimine roboratas extradandas, et concedendas esse duximus, communi suadente iustitia. — Datum ex congregatione Nostra Senatoriali die 16 Mensis Maii Anno 1732 celebrata. Extradatum per me iuratum Eppalis Civitas Agriensis Notarium Caspar Nagy m. p.

II.

Gallicin bécsi orosz követ levele Eger püspökéhez Bécsből, 1769. május 26-án.

Monseigneur,

Ayant l'honneur de connoître V. E. personnellement, je prends la liberté d'intéresser sa protection et ses bontés en faveur d'Adam Nikola

et ses compagnons Marchands grecs d'Erlau, que le zele indiscret du Magistrat de cette ville a reduit aux dernieres extremités, et je me flatte qu' aussitot qu'elle fera instruite de tout le mauvais traitement qu'on a fait le premiere a les desapprouver. Vous avez, Monseigneur, les sentiments trop éclairés et trop de générosité, pour ne point abhorrer tout ce qui tend a la violence et a la contrainte en fait de Religion, et Vous savés assurément mieux que moi, que les consciences se ne laissent pas commander ni forcer, mais persuader et convaincre; aussi le public rend il cette justice á V. E. qu'elle n'a jamais su employer que les moyens de la douceur et de la modération pour ramener des ouailles égarés dans le sein de l'Eglise.

A plus forte raison puis-je espérer que V. E. ne voudra pas permettre qu'on use de la rigueur en aucune maniere vis a vis les grecs établis dans son diocese, attendu qu'a examiner la chose des pres c'est la meme Religion que nous professons, quoique le peuple des deux parties borné par ses préjugés, et une longue habitude se fasse presque toujours scrupule de passer, d'un rit á l'autre.

Ayés donc Monseigneur cette graces distingué pour Adam Nicola et ses confreres de bien approfondir leur affaire, et quand Vous aurés reconnu leur bonne foi et leur innocence, de disposer la Magistrat d'Erlau sur l'Esprit duquel Vous devés avoir toute l'influence possible, á rémettre ces Grecs en possession des marchandises qui leur ont été enlevés, des magasins qu'on leur a fermé, et de les dedommager des pertes considerables causées par la longue interception de leur commerce.

En meme temps j'ose aussi interceder aupres de V. E. pour un pauvre Pretre Grec detenu quelque temps aux arrêts a Erlau, lequel a ce qu'on m'a assuré n'est caupable d'autre chose que de s'etre mal apropos acquitté des fonctions de son ministere, espérant que V. E. n'aura pas de peine a lui procurer sa liberté, sa fute méritant d'ailleurs a tous égards beaucoup d'indulgence.

Si une reconnaissance des plus parfaites de ma part peut engager V. E. condenscendre plutot a cette demarche j'ai l'honneur de l'en assurer ici, aussi bien que de la consideration tres distinguée avec laquelle je suis etc.

III.

Egri szerb és görög polgárok kérvénye Mária Teréziához

.... az mi igaz panaszunk bé adván... már három Esztendeje el mult... Földes Urunk Vagy Fő Ispányunk... Privilegiumunktul egészben meg kíván fosztani bennünk... Az Templomunkkal annyira Vagyunk Fő Ispányunk nagy keménysége miatt, hogy már az mind ószve romlott, hogy nem tsak meg Fődettni, hanem az egész Reparátiojat egészben meg kívánnyá... még magunk Papját is Tömlőzél és Vassal fenegettik... mindnyájunkat és Papunkat egy ház fiaival edgyütt Csunyávil egész nép előtt Mőtskőlván... illetlen Szókkal bennünk illetvén... és még kövekkel is házainkhoz bé köszöntettek... Erős csapásink... Szaporodott: 1-mo Az harangunknak az ő el vétele, második az mi rut Mōtskosságot az mit Nevezetessen mondván Gongs és Magogs Balványokk Szolgai mi

rajtunk meg tettek, ugyan ez harangukért kész pénzt ígértek, De ezt mi nem Acceptálván, miért hogy Ó Felsőge kegyes Resolutioját el nyervén, hogy minékünk azon harangot, ha még meg Vagyon, In Natura vissza adgyák.... bennünk csak egészben kívány az koldus Pályára hozni. Lehetetlen volna mi nékünk ezeket mind ez mi Sebeinket.. Fölseges meg koronázott Aszszonyunknak Eleiben adni és meg Terhelyénk.

... avval fenegettnek bennünk, hogy tsak az utollya felé megyünk és Többé Lábra nem álljunk. Már nem használ sem szóval való kérésünk, sem pediglen Irással való Instantiánk. Nem különben ezt is akartuk meg tudni mi légyen azom Ó Fölsege Parantsolattya. De Fő Ispány Urunk az mi nagy kérésünk által bennünk meg sem halgatván és az ő fülei bé vannak Gyulva, és bennünk mindenkorom nagy haraggal és Csunya motskos Szavakkal el Parantsolnak, mostan még Sokkal keményebben bánik Velünk. Csak annyira vagyon már Velünk és el vagyon vigezve, hogy csupány mindnyájunkat ki akar Pusztítani minden Jószágunkbul, és ez Városbul . . . . . Tapasztallyuk, hogy az mi Vallásunk itten Eger Városában egész nagy Büntető Ostornak Itéltetik . . . . az Privilégiumunk . . . . meg volt parancsolva . . . , hogy egészben elveszszén és Semmivé légyen . . . . . abban mesterkedik és munkálkodik . . . . . Földes Urunk . . . . . hogy Vasbann veret bennünk, ha mi az mi Predikátziokkat meghalgattyuk, már pedig 4-dik Esztendeje, hogy meg vagyon Tiltva . . . . Fő Ispányunk . . . . egész hatalmasságot kíván véghez vinni, és olly gondolattya s egész akarattya, hogy mi az mi Isteni Szolgáltatunkat és Imádságunk egy Unitus Papnál Járjunk, az mely is Nevezet szerint Lukáts Szabina . . . . . Ugyan hogy az mi Fő Ispányunk és Földes Urunk kimondhatatlan és el Viselhetetlenül és minden Natura ellen . . . . . nevezetessen Adam Nicola et Compagnie már vagyonn vagy 60 Esztendeje hogy itten Eger városában le Telepetek és oda valo Lakosok, és mindenkoron az ő Szabad kereskedések nagy örömmel föltatták . . . . ezek mind Semmivé váltak. Most már azokat Tömlőzőzik és Vasra verik. És ebben az keserves hideg és egesztelen időben is keservesen maid tsak hogy ottan el nem halnak . . . mind ha . . . . . az Leg Nagyobb Gyilkosok volnának minden ok nélkül ottan Szenvednek . . . . . Annak' utánna következnek . . . . . Frantz Zsupán . . . . . szerentsélen koldussá tétetődött . . . . . Ladislav Rákó . . . Michael Zako . . . . . Annyi Sok időtül fogvást Fő Ispány Urunktul mindezeket Szenvednünk kell . . . . . ugy annyira, hogy mi mindnyájan tsak már az legutolsó Spitzre jutottunk . . . . .

IV.

1800 október 7-éről kelt jegyzőkönyvi kivonat arról, hogy a görög gyerekeknek joguk van a szerb iskolába járni, mint ahogy a szerb gyerekeknek a görögbe, továbbá arról, hogy ki fizeti a tanítókat.

V'ljeta 1800, 7, go Meseca Oktomvrija.

Poneze izjasno vidimo da se našaja Sztaja: Cerkov nikakovim Načinom ot svojega dolga izplatiti ne mozet, za to dakle svi mi So edinenii Soversikom, dase u Napredak učitelje ot cerkve ne imadu plaćjati, no dolzni esmi koliko mi Greci, toliko i Serbli za olakšati Bremja cerkvi našja=učitelje svoje sami plaćjati to est Greci imjejut Eliinskoga i prosto=Greceskoga učitelja, koi u grečeskim dijalektu Poucavati budet placjati; a serbli takodzser onoga koj Serbski poučavati budet dolzni esu

plaćjati. (do onog vrenema, dokle Cerkov našja ot dolgov Svoih izplaćena budet, i posle naki za dalšee Soversiti budemo v'kupje. Ninjeze muzdno es* kako grekom tako i Serbliem skorjeišee učitelie za pridobavit stara-tisja, da djete našja ućenija posljediti mogut. Prisem ešće Coversihom, da' Grećeski nišći djete Slobodu imjejut v'Serbsku školu hoditi, i Serbski učitusja bez nikakovoga nagrazdenija, Takozsd Serb . . . . sknja, dijete u Grećesku školu.

Dr. Bihari József

*Abschnitte aus der Geschichte der Serben und Griechen von Eger
Zusammenfassung*

Diese Arbeit beleuchtet eine Frage aus der Geschichte der Stadt Eger, die bisher ausser Acht gelassen wurde. Ein hiesiger Historiker, Breznay Imre wollte sich zwar in seiner Arbeit auch mit den Serben beschäftigen, wurde aber aus materiellen Gründen— wie er sich äusserte es unterlassen. So gingen im Ungarn unter der Regierung Horthy viele schöne Pläne und Bemühungen unter. Und wen interessierte wohl während der 25 Jahren wilden Chauvinismus das strebende Leben einer von dem Klerus unterdrückten Volksgruppe? Nur die neue, seit unserer Befreiung eingetretene und sich auf die fortgeschrittene Nationalitätenpolitik der Sowjetunion stützende historische Epoche schuff die Möglichkeit der Ausschachtung einiger Abschnitte aus der Geschichte jenes Serbtums und Griechentums, dessen Söhne beinahe bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts in dem Leben unserer Stadt eine wichtige und nützliche Rolle spielten.

Unsere wichtigere Feststellungen lauten:

1. In Eger gab es Serben schon vor der sogenannten grossen Ansiedlung (1690). Alte Urkunden erwähnen sie unter den Namen „Vlah, Raize, Ruthene, Bosniak“, werden oft mit den Griechen verwechselt, so dass man manchmal unter den Namen der Griechen Raizen oder Serben deuten muss. Die Griechen siedelten sich in Eger später an, mehr in der ersten oder zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts.

2. Der Zeitpunkt der Gründung einer griechisch-orientalischen Kirchengemeinde ist unbekannt, geht aber wenigstens bis in das XVII. Jahrhundert zurück. In der Schriften aus dem XVIII. Jahrhundert wird eine raizische (serbische) Kirchengemeinde erwähnt, von späterher findet man die Benennung „Griechen und Raizen“ beziehungsweise „Raizen und Griechen“.

3. Die Kirchengemeinde stand erst unter der Jurisdiction des serbischen Bischofs von Martscha, später bis 1918 unter der des Bischofs von Bács (Újvidék). Seit 1918 stand die griechisch-orientalische Kirchengemeinde von Eger unter der Jurisdiction des Bischoftums von Buda und durch dieses unter der des serbischen Patriarches.

4. Die auch noch jetzt erhaltene Kirche wurde von den Griechen und Serben gemeinsam am Ende des XVIII. Jahrhunderts gebaut und im Jahre 1804. eingeweiht. Aus der Urkunde der Kirchenweihe, weiterhin aus dem Ikonostas der Kirche kann man darauf deuten, dass zur Zeit des Kirchenbaues die Griechen den Serben in Seezahl ein wenig überlegen waren. Jene kirche aber, die vor der jetztigen stand, war rein serbisch und auch dem heiligen Nikolaus geweiht.

5. Die Matrikeln der Kirchengemeinde wurden in kirchlich-slavischer beziehungsweise serbischer Sprache geführt, woraus man darauf schließen kann, dass die Geistlichen überwiegend serbischer Nationalität waren,

6. Die Kirchengemeinde hatte serbische und griechische Schulen. Die serbische Schule war schon im Jahre 1763 vorhanden, von der griechischer sind Aufmerkungen nur seit 1789 bekannt.

7. Der religiöse Terror des Klerus lastete in Eger auch auf die Serben. Sie waren in der Stadt nicht erwünscht und es wurde eine jede Gelegenheit in Anspruch genommen sie zu unterdrücken. Das hatte auch seinen politischen und wirtschaftlichen Grund. Man wollte auch ihnen die Ideologie des Katholizismus aufzwingen um sie enger in die Rahme des Habsburgerstaate einzuziehen.

8. Die Handelstätigkeit der Serben und Griechen brachte in das wirtschaftliche Leben des Komitats einen Aufschwung und durch Förderung des Gewerbes dienten sie der Sache des Fortschritts.

Др. Вихари Йозеф

Главы из истории сербов и греков города Эгер

Резюме

Настоящий труд занимается той стороной истории города Эгер, которая до сих пор оставалась в тени.

В порядке исторических исследований нами установлено следующее:

1. Сербы уже жили в городе Эгер и до их т. н. великого поселения (1690).

2. Дата основания в Эгере православной церковной общины неизвестна, но это произошло не позже XVII в.

3. Начиная с самых далёких времён церковная община подчинялась сербским епископам.

4. Теперешняя церковь была построена сербами и греками совместно в конце XVIII в. и освящена в 1804 г.

5. Книги метрических записей церковной общины велись на славянском или сербском языке, значит священники по большей части всегда были сербами.

6. В церковной общине были сербские и греческие школы. В то время как сербская школа была основана уже в 1763 году, о греческой нам известно только с 1789 года.

7. Религиозный террор католического клира распространялся в Эгере и на сербов, которых не любили и пользовались каждым случаем для того, чтобы угнетать их. Под этим скрывались экономические и политические причины: и на них хотели распространить идеологию католической религии, чтобы более тесными узами связать их с Габсбургским государством.

8. Коммерческая деятельность сербов и греков послужила толчком для развития экономической жизни всего комитата, их участие в развитии промышленности края служило также делу прогресса.